Praksis 57 | Sayfa: *225-249*

Kapitalist Rekabetin Anlamı: Kapitalizm Farklı Aşamalardan mı Geçiyor?

İhsan Ercan Sadi*

Özet

Rekabetin kapitalist ekonomilerin *sine qua non*'unu (olmazsa olmazını) teşkil ettiği düşüncesi, yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar iktisatçıların hemen tümü tarafından üzerinde uzlaşı sağlanan bir düşünceydi. Bu düşünce, *hür (gerçek) rekabeti* çözümlemenin merkezine alan klasik politik iktisatçılar tarafından olduğu kadar, *tam rekabet* kuramsallaştırmasını öne süren neoklasik iktisatçılar tarafından da benimsenmekteydi. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarından itibaren anonim ortaklıkların ve dev şirketlerin yükselişe geçmesiyle birlikte ise, iktisat disiplinindeki bu yaygın kanaatin yerini, kapitalizmin köklü değişimler geçirdiği ve dolayısıyla *tekelci kapitalizm* aşamasına ulaştığı iddiaları almaya başladı. Buna göre 20. yüzyılda kapitalizmi anlamanın doğru yolu, 19. yüzyılın rekabetçi kapitalizminin hareket yasalarından farklı hareket yasaları üreten ve neticesinde ona tabi olan tekelci uygulamaları kuramsallaştırmaktan geçiyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu eğilim birbirine zıt iki farklı düşünce geleneği üretti: i) ilkin, Paul Sweezy, Immanuel Wallerstein ve Fernand Braudel gibi önemli neo-Smithgil düşünürler kapitalizmin tarihini üretim ilişkileri yerine ticari ilişkiler üzerinden, hatta Braudel örneğinde piyasa-*karşıtı* bir alan olarak, okumaya başlarken; ii) özellikle Anwar Shaikh'ın başını çektiği bir grup sosyal bilimci, Karl Marx'ın *Kapital*'de öne sürdüğü haliyle sermaye birikim yasalarını doğuran gerçek rekabet kuramının günümüz kapitalizmini anlamakta da geçerliliğini koruduğunu; dolayısıyla, tekelci uygulamaların rekabeti ortadan kaldırmadığını; bilakis, kapitalizmin gelişimiyle birlikte şirketlerin daha nitelikli rekabetçi özellikler kazanıp daha yeğin rekabetçi stratejiler geliştirdiğini öne sürdü. Bu metinde bir yanda, her bir düşünce geleneğinin öne sürdüğü iddiaların kuramsal tutarlılığını ve ampirik geçerliliğini sınarken; diğer yanda, kapitalizmin kendine özgü hareket yasaları olup olmadığını, ve öyleyse, bunların zaman içinde değişip değişmediğini tartışmayı amaçlıyoruz. Sonuç kısmında ise 2x2'lik iki tür rekabet-tekel matrisi öneriyoruz.

Anahtar Sözcükler: *Neoklasik Rekabet Kuramı, Tekelci Sermaye Okulu, Ticarileşme Modeli, Marksist Gerçek Rekabet Kuramı.*

* Dr. İhsan Ercan Sadi
Bağımsız Araştırmacı, Sosyolog
i.e.sadi@nyu.edu
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7738-4685
Makale Gönderim ve Onay Tarihi: 30.06.2021-07.09.2021

The Meaning of Competition in Capitalism: Does Capitalism Undergo Phases of Evolution?

Abstract

Until the early decades of the twentieth century, it was common among economists that competition established the *sine qua non* of capitalist economies. This idea was shared by both classical and neoclassical economists; finding its purest forms of conceptualization as *free competition* in the former, and as *perfect competition* in the latter. As with the rise of joint stock companies and giant corporations from the late 19th and the early 20th centuries, on the other hand, this common belief in economics began to be subjected to criticisms, with a belief that capitalism had gone through fundamental changes, and hence reached the stage of monopoly capitalism. The main argument of those thinkers who we can classify under the label of the monopoly capital school was that the analysis of capitalism in the 20th century should be replaced by one that aims to theorize the monopolistic practices, which themselves had been both producing and were being subject to different laws of motion than those of the competitive capitalism in the 19th century. By the second half of the 20th century, this flow of thought produced two opposite reactions: i) first, such important neo-Smithian scholars as Paul Sweezy, Immanuel Wallerstein and Fernand Braudel started to read the history of capitalism in terms of trade relations rather than relations of production, and specifically in Braudel's case, as a field necessarily comprehended as *anti*-market; and ii) second, some group of social scientists pioneered by Anwar Shaikh argued that the theory of *real competition* that brings about the laws of capital accumulation as introduced by Karl Marx in his *Capital* still holds true for understanding contemporary capitalism; thus competition has not been eliminated by monopolistic practices, but rather has been unfolding with the development of capitalism, as firms have been adapting even stronger competitive capabilities and employing even harsher competitive strategies. In this paper, we aim to examine the theoretical coherence and the empirical validity of each argument on one hand; and to discuss whether capitalism has its own laws of motion, and if so, whether they change or not, on the other. In the conclusion, we propose two types of 2x2 competition-monopoly matrix.

Keywords: *Neoclassical Theory of Competition, Monopoly Capital School, Commercialization Model, Marxist Theory of Real Competition.*

Giriş

Bu makalenin amacı, kapitalizmin bir üretim tarzı olarak kendi hareket yasalarına sahip olup olmadığını irdelemek; ve eğer öyleyse, bu hareket yasalarının kapitalizmin tarihi boyunca değişip değişmediğini kuramsal düzeyde tartışmaktır. Bu amaçla, dört farklı düşünce geleneğinin kuramsal çerçevesini 2x2'lik bir rekabet-tekel matrisi üzerinden inceleyeceğiz. Özetle, kapitalizmin temel tanımlayıcı özelliğinin her zaman rekabet mi olduğu [1]; yoksa kapitalizmin rekabetçi aşamayı aşıp tekel aşamasına mı geçtiği [2]; ya da kapitalizmin başından bu yana piyasa-*karşıtı* bir alan olarak inşa edilip her zaman tekellere mi dayandığı [3]; ve son olarak, ilk çerçeveden türeyen bir anlayışla kapitalist gelişimin sermayenin hareketi önündeki engellerin ardı ardına aşıldığı bir süreç olarak mı kavranması gerektiği [4] yolundaki iddiaların karşılaştırmalı bir çözümlemesini amaçlıyoruz. İlk kısımda, belirli varsayımlardan yola çıkarak rekabeti, şirketlerin birbirlerinin pazar paylarını veya kârlılığını etkileyebilecek ne güce

ne de iradeye sahip olduğu *tam rekabet* anlayışını kuramsallaştıran neoklasik iktisat çerçevesini inceleyeceğiz. Bu nedenle, neoklasik kuramın kapitalist süreçlerde rekabete dair makul bir açıklama sunamadığını iddia edeceğiz. İkinci ve üçüncü kısımlarda önce *tekelci kapitalizm* çerçevesini, ardından ise neo-Smithgil düşünce geleneğinin en özgün temsilcilerinden Fernand Braudel tarafından geliştirilen kapitalizm çözümlemesini eleştirel bir şekilde ele alacağız. Kapitalist gelişim süreçlerine ilişkin açıklamalarında farklılık gösterseler de, her iki düşünce geleneğinin de tekel gücünün *rekabetçi piyasaların kurallarını esnetme* kudreti olarak anlaşılması gerektiğini savunduğunun altını çizeceğiz. Böylece, tekelin rekabet baskılarının dayattığı sınırların üstesinden gelme yeteneği/gücü, sermayenin hareketinin önündeki giriş engelleri, piyasaların yapısı, kalıcı kâr oranları hiyerarşisi vb. açıklayıcı değişkenlerin her iki çerçeve tarafından da benzer şekilde kullanıldığını; böylece neoklasik çözümlemenin "eksik rekabet" kavramsallaştırmasıyla benzer bir kuramsal arka planı paylaşıp "tam rekabet" kuramına geçerli bir seçenek ortaya koyamadığını; dolayısıyla kapitalizmin gerçek doğasını kavramada yetersiz olduğunu göstereceğiz. Dördüncü kısımda rekabeti *kapitalizmin iç doğası* olarak kavrayan Marksist *gerçek rekabet kuramının* bir yanda kapitalist gelişimin tarihsel eğiliminin neden sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşmesi olarak gerçekleşmesini gerektirdiğini, öte yanda ise tekellerin rekabetin sürekli baskısı altında ve toplumun üretken güçlerinin devamlı büyümesiyle neden nihai olarak çözülmeye uğrayacağını öngördüğünü tartışacağız. Son kısımda 2x2'lik, iki tür rekabet-tekel matrisi önerip makaleyi sonuçlandıracağız.

Neoklasik Rekabet Anlayışı

Durağan ve kusursuz bir çerçeve olarak tasarlanan neoklasik kuram, verili bir "durum" olarak adlandırılabilecek bir rekabet anlayışına dayanır. Rekabet, *düzenleyici bir güç* olmaktan ziyade; hiçbiri ilgili metanın fiyatını ya da pazar payını etkileyebilecek kadar önemli miktarda üretim gerçekleştiremeyen, sonsuz sayıda, özdeş ve son derece küçük üretim birimleriyle dolu olan bir *piyasa yapısına* atıfla tanımlanır. Tüm üreticilerin aynı türdeş metayı ürettiği varsayıldığından ve dolayısıyla Kayıtsızlık Yasası temel ilke olarak benimsendiğinden,[1] neoklasik rekabetçi bir piyasa anlayışında herhangi bir anda birden fazla fiyat olamaz (Jevons, 1871). Rekabetçi piyasa koşullarının sağlanabilmesi için neoklasik iktisatçılar, Joseph A. Schumpeter'in deyişiyle (1986: 940) "kahramanca basitleştirmeye" devam etmelidir: kusursuz bilgi sahibi olduğu varsayılan bireylerin kazançlarını (diğer bir ifadeyle üreticilerse kârlarını, tüketicilerse faydalarını)ençoklaştıracak şekilde davrandığı varsayılır; tüm üretim süreçlerinin anı anına, aynı üretim yöntemlerinin kullanılarak, sıfır maliyetle ve herhangi bir en düşük üretim ölçeği gerektirmeksizin gerçekleştirildiği, dolayısıyla da kaynakların kusursuz bir şekilde hareket edebildiği varsayılır; ve son olarak teknolojinin yine anı anına ve

[1] Jevons'ın (1879) "İktisat alanının en önemli genel yasası" olarak işaret ettiği *Kayıtsızlık Yasası*, tüketici nezdinde iki mal ya da metanın kullanım açısından bir farkı olmadığı durumlarda alıcının birini ya da diğerini seçmede tam bir kayıtsızlık içinde olacağını öne sürer.

herhangi bir ek maliyet yaratmaksızın yayıldığı varsayılır. Kısacası bütün bu varsayımlar kabul edilerek inşa edilen neoklasik rekabet evreninde kapitalist bir şirketin tek yapması gereken, üretimini, tabi olduğu dışsal ve veri piyasa koşullarına edilgen bir şekilde uyarlamaktır (Harris, 1988: 141). Böylece üretimini ek bir birim üretiminin marjinal maliyetinin dışsal bir değişken olarak alınan piyasa fiyatına eşitlendiği noktaya kadar genişleten şirket, tüm üretim unsurlarını fire vermeden kullanmış, üretebileceği en çok ürünü üretmiş ve kârlarını ençoklaştırmış olur (Schumpeter, 1994: 77-8). Dahası herhangi bir şirketin piyasa arzına nüfuz edemediği de varsayıldığından, şirketler önerdikleri fiyatlarda değişikliğe gitme ihtiyacı duymaksızın ürettikleri ürünlerin tamamını satabilmektedir: neoklasik çerçevede fiyat kırma uygulaması gereksiz olmak bir yana, akıldışıdır! (Botwinick, 1993: 125-6). Diğer bir ifadeyle neoklasik tam rekabet anlayışında kapitalist şirketler ne kendilerinin ne de birbirlerinin pazar payını veya kârlılığını doğrudan etkileyebilmek bir yana, bunu gerçekleştirebilme kudret, niyet ve iradesinden yoksun birer fiyat kabul edicidir (Shaikh, 1978: dn. 240):

> Neticesinde, klasik iktisat geleneğinde rekabete anlam kazandıran biricik eylem – şirketlerin fazla arzdan kurtulmak için fiyat kırması– tam rekabet koşullarında imkansız olan tek eylem haline gelir. Ve klasik iktisatçılar için rekabet sürecinin en önemli çözümleyici işlevi, yani piyasa fiyatının nasıl belirleneceği sorunu, tam rekabette açıklanamayan ve hesaba katılmayan tek şey haline gelir (McNulty, 1968: 49).

Dolayısıyla, klasik iktisatta *amansız bir varoluş mücadelesi* olarak kavranan rekabet, neoklasik anlayışta görece dingin bir bağlamda ele alınır (Darity vd., 2003). Uzun vadede, "ders kitaplarındaki temel önermelere itaat eden, uslu birer tercih fonksiyonuna indirgenmiş" (Hodgson, 2002: 204) kapitalist şirketlerin sistemdeki dış parametrelere verdiği kusursuz tepkiler yoluyla genel dengeye ulaşılır. Bu denge noktasında sektördeki bütün şirketlerin en uygunlaştırılmış tesis büyüklüğü ile en verimli üretim yöntemlerini kullanarak enazlaştırılmış maliyetle faaliyet gösterdiği varsayılır (Ochoa, 1987: 69). Böylece, sadece üretim koşulları birörnekleşmemiş, aynı zamanda kâr hadleri de sektörün tümünde aynı düzeye gelmiştir.[2] John Weeks'in (1982: 67) tespit ettiği gibi anaakım düşüncede rekabetin türdeşleştirici etkisi çözümleme için merkezi önemdedir, zira "toplumsal üretimin her sektöründe birçok sermayenin birarada ve uyum içinde yaşama durumu" olarak tasarlanan durağan denge koşullarının sağlanması ancak böylece mümkün olmaktadır. Her ne kadar rekabetin

[2] Her ne kadar neoklasik çerçevede şirketlerin en gelişmiş tekniklerle işletildiği varsayılsa da, Schumpeterci bir yaklaşımla, "tam rekabet iki nedenden dolayı teknolojik ilerlemeye elverişli değildir: (a) yüksek kârlılığa yer olmadığından şirketler yenilikler ortaya koymak üzere gerçek saiklerden yoksundur; (b) bir ödül olarak fazladan bir kâr vaadi olmadığından, kapitalistin ve teşebbüsün riskli ve belirsiz projeler üstlenmesi için herhangi bir saiki de yoktur. Daha açık söylemek gerekirse, yenilikler, yeni teknolojileri, yeni organizasyon türlerini vb. teşkil ederek maliyetlerin üzerinde gelir fazlası yaratır. Ancak rekabet, bu fazladan gelirleri (fazla kârları) saf dışı etme işlevi üstlenir" (Michaelides vd., 2005: 102). Bu nedenle Schumpeter, "aslında, bir yenilik her ortaya çıktığında, tam rekabet her zaman için geçici olarak askıya alınmaktadır" sonucuna varır (1994: 105). Teknolojik süreçlerin neoklasik ve Marksist çözümlemelerde hangi farklarla ele alındığının çok iyi bir karşılaştırması için bkz. Smith, (1997).

içeriğinin piyasa yapısı tarafından belirlendiği varsayılsa da, piyasanın neden ve nasıl böyle bu yapıları edindiği ise açıklanmadan bırakılmaktadır (Horverak, 1988: 276). Richard Langlois'nın (1990: 7) durağan genel denge çözümlemesiyle dinamik süreç çözümlemesini karşılaştırırken öne sürdüğü üzere, olaylar süreç çözümlemesinde gerçek zamanlı olarak sıralı şekilde ele alınırken, neoklasik çözümlemede denge "bir sürecin nihai sonucu yahut ara durağı olarak değil, birtakım matematiksel ilişki arasındaki mantıksal tutarlılığın koşulu" olarak tanımlanır. Diğer bir ifadeyle neoklasik rekabet *patika bağımlılığı* yaratan süreçleri içermez. Halbuki, Nicholas Kaldor'un uzun zaman önce dile getirdiği gibi, "herhangi bir veri kümesinden yola çıkarak ulaşılacak denge konumunu kestirmek olanaklı değildir, zira dengeye ulaşmak için atılacak her ardışık adım denge koşullarını değiştirecektir": hayali bir denge tasarlanacak olsa bile bu rekabet koşulları hiçbir zaman dengeye gelemez; ancak bu denge etrafında düzensiz hareketler yaratır (Harris, 1988: 146).

Tam rekabet, anaakım iktisatta standart rekabet kavramını en saf haliyle belirlediğinden ve özel olarak tanımlanmış bir piyasa yapısına atıfla anlam kazandığından, tam rekabetin piyasa yapısının koşullarından herhangi bir sapma, rekabetin kendisinin zorunlu olarak hükmünü yitirmesi olarak anlaşılmaktadır (Bryan, 1985: 75). Bu nedenle ne zaman bir şirketin pazar payını artırmak ya da rakiplerini pazarın dışında tutmak üzere fiyat kırma taktiği gibi gerçek rekabet stratejilerini uyarlama yeteneğine sahip olduğu gözlemlenirse, neoklasik kuramın çıkardığı sonuç, *rekabetin azalmış* olduğudur: böylece *eksik rekabet* kavramına ulaşılır. Başka bir deyişle, neoklasik evrende, şirketler ya piyasa üzerinde herhangi bir etkide bulunamayacak kadar *küçüktürler*, dolayısıyla gerçek rekabet savaşları yapılmaz, ve ortodoks bir iktisatçının zihninde "tam/kusursuz" rekabetin anlamı budur; ya da şirketler piyasanın geri kalanına kıyasla diğerlerinden daha iyi rekabet etme kabiliyetini inşa etmelerine yetecek kadar *büyümüşlerdir* ve fakat bu sefer de rekabetin sona erdiği düşünülür. Bu yüzden Weeks'e göre böyle bir rekabet kavrayışı "rekabetin miktar kuramı" olarak adlandırılmalıdır: neoklasik çerçevede rekabet *bir nicelik ve rakiplerin büyüklüğü meselesidir* (1981: 53). Bu bağlamda yerleşik iktisatta rekabetçi şirketi tekelci şirketten ayıran şeyin şirket hakkındaki davranışsal varsayımlardan, ya da maliyet yapılarından değil, *münhasıran* faaliyet gösterdikleri piyasa yapıları neticesinde karşılaştıkları talep eğrilerindeki farklılıklardan kaynaklandığını hatırlamak önemlidir (McNulty, 1968: 651).[3] Nitekim, Anwar Shaikh tarafından son derece isabetli bir şekilde ifade edildiği gibi, "esasen 'eksik' rekabet kavramının kendisi, gerçek rekabet savaşlarının tüm taktik ve stratejisinin hasır altı edildiği 'tam' rekabet kavramının karanlıkta kalan yüzünden başka bir şey değildir" (1980: 82).

[3] Halbuki, Schumpeter'in (1994: 99) ya da Mandel'in (1975: 530) değindiği gibi, *bir kamu yetkesi tarafından desteklenmediği sürece* (ki desteklense bile rekabet baskısı ağır basacaktır) ne kadar kudretli olursa olsun tekelci şirketler de hizmetlerine yönelik talep yaratma ve pazarını rekabete karşı savunma endişesi taşır.

Tekelci Kapitalizm Kuramları

Rudolf Hilferding'in 1910'da *Finans Kapital*'i ve Vladimir Lenin'in 1917'de *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nı yayınlamasından bu yana, 19. yüzyılın sonlarından itibaren yükselişe geçen anonim ortaklıkların ve dev şirketlerin Marksist çözümlemeye giderek artan şekilde konu olduğu söylenebilir. Bir sonraki bölümde etraflıca ele alacağımız üzere, Marx'a göre kapitalist rekabete gerçek anlamını veren ve dolayısıyla kapitalizme temel özelliğini kazandırarak "doğal yasasını" teşkil eden niteliği, onun *anarşik yapısıydı* (Marx, 1991: 1020). Tekelci kapitalizm kuramcılarına göre ise 20. yüzyılla birlikte son evresine geçen kapitalist gelişimde toplumsal üretimin anarşik niteliği hükmünü yitirmekteydi. Örneğin rekabet (anarşi) ve tekeli (düzenleme) sadece zıt kutuplar olarak değil, daha da önemlisi, birbirini dışlayan eğilimler olarak ele alan Hilferding'e göre finans kapitalin tarihsel eğilimi tam olarak gerçekleşecek olsa, rekabet tümüyle ortadan kalkar ve toplum bütünüyle tek bir genel kartel tarafından düzenlenirdi (1981: 234). Öyleyse yapılması gereken kapitalizm kuramlarında ve çözümlemede, "bir önceki dönemin şirketlerinden farklı davranan dev şirketlerin ortaya çıkması, [sermaye] hareketliliğin[in] önündeki engellerin artması ve şirketlerin birbirleriyle danışıklı olarak hareket etmeye başlaması gibi nedenlerden dolayı, *rekabet yasalarının düzenleme ve tekel gücü yasaları ile değiştirilmesi gerektiği*" (Dutt, 1987: 59; vurgu bana aittir) idi. Tekelci Sermaye Okulunun temel meselesi, Paul Baran ve Paul Sweezy'nin birlikte kaleme aldığı *Tekelci Sermaye* adlı kitapta şu şekilde özetlenmiştir:

> Bugün kapitalist dünyanın kendine özgü iktisadi yapı taşı, anonim bir pazar için türdeş bir çıktının ihmal edilebilir bir kısmını üreten küçük firma değil; bir endüstrinin, hatta birkaç endüstrinin çıktısının önemli bir kısmını üreten; fiyatlarını, üretim hacmini ve yatırımının türü ve miktarını denetleyebilen büyük ölçekli işletmedir. …. Kapitalizmi tekel aşamasında anlama niyetindeysek, tekelden soyutlayamaz veya tekeli yalnızca değiştirici bir etken olarak ele alamayız; onu çözümleme çabamızın tam merkezine koymalıyız (1966: 6).

Kısacası, Tekelci Sermaye Okuluna göre Marx rekabetin üretim ve dolaşım alanlarını nasıl düzenlediğini açıklayarak kendi zamanında kapitalizmin rekabetçi aşamasını yetkin bir şekilde çözümlemiş ve kapitalist birikimin tarihsel eğiliminin sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması olacağını, dolayısıyla da dev şirketlerin, kartellerin ve şirket birleşmelerinin yükselişe geçeceğini isabetle öngörmüşse de; ortaya çıkan bu yeniliklerin sistemin temel yasalarını nasıl kökten bir şekilde değiştireceğini çözümlemesine konu etmemişti, hatta edemezdi. Bunun bir sebebi tekelci kapitalizm çağında yaşamamış olmasıysa, diğer sebebi de ortaya çıkacağını öngördüğü büyük ölçekli kurumsal teşebbüslerin "tam da kapitalist toplumun rahminde gelişmeye başlayan üretimin toplumsallaşması sürecinin bir tezahürü olarak görme eğiliminde" (Foster, 1986: 61) olmasıydı. Her ne kadar Marx sonrası tekelci kapitalizm çözümlemesi geleneğinin kendi içinde belli başlı önemli fikir ayrılıkları olsa da, bu

okula mensup kuramcıların tümü, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla ekonominin az sayıda büyük ölçekli şirketin tahakkümü altına girdiği ve bu şirketlerin *piyasa kurallarını kendilerine göre esneterek* fiyat, üretim ve yatırım stratejilerinde rekabetçi güçlerin etkisinden büyük ölçüde bağımsız olarak karar aldıkları konusunda uzlaşırlar.[4] Örneğin bu okulun önemli savunucularından John Bellamy Foster'a göre tekelci kapitalizm aşamasında rekabetin doğası kökten bir biçimde dönüşmüş; oligopolcü rekabette şirketler piyasa göstergelerinden ziyade rakiplerinin attığı adımları takip etmeye başladığından özellikle piyasa güçlerinin zoru neticesinde gerçekleşen fiyat rekabeti büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (Foster, 1986: 69).

Tekelci Sermaye Okulunun temel savları şu şekilde sıralanabilir: i) artan yoğunlaşma ve merkezileşmeyle birlikte sektörde faaliyet gösteren şirket sayısı azalırken ortalama şirket büyüklüğü artar; ii) artan piyasa yoğunlaşması ile tekelci şirketler, piyasa fiyatını etkileme özelliklerini geliştirerek fiyatlarına rekabetçi piyasanın ortalama fiyat seviyelerinin önemli ölçüde üzerinde kâr yüzdesi farkı koyar (mark-up pricing: maliyet artı fiyatlandırma) ve fiyat kırma stratejileri yerine, danışıklı fiyatlandırma (collusive pricing) davranışı benimser; iii) büyüyen üretim ölçekleri ve artan sabit sermaye yatırım maliyetleri ile giriş engelleri (entry barriers) önemli ölçüde yükselir ve tekelci şirketler bunları pazara yeni girişleri önleme stratejilerinin bir unsuru olarak kullanır; iv) firmaların artan danışıklı fiyatlandırma davranışları ve yukarıda sayılan tüm etkenlerle birleşen hedef getiri oranı fiyatlandırması stratejileri ile, tekelci firmalar ortalama rekabetçi seviyelerin önemli ölçüde üzerinde farklılaşmış kâr hadlerinden uzun vadelerde yararlanır; v) atıl kapasitenin artması ve kapasite kullanım oranlarının düşmesinin yanı sıra, azalan gerçek ücretler ve artığın giderek daha fazla üretken olmayan yöntemlerle soğurulması neticesinde etkin talebin gerilemesi, tekelci kapitalist ekonomilerde iktisadi durgunluğun olağanlaşması sorununu doğurur. Şimdi sırayla bu savları yakından inceleyelim.

Sektörün pazar yapısının bireysel satıcıların fiyatlandırma stratejileri üzerinde etkisi olduğu ve pazar/tekel gücünü elinde bulunduran sermayedarların güdümlü fiyatlar (administered prices) belirleyebildiği, bu düşünce okulunun üzerinde uzlaştığı temel savlardandır. Buna göre, şirketler sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğiliminin sonucu büyüyüp pazarda daha fazla paya sahip oldukça *edilgen* fiyat-alıcılar olmaktan çıkarak, ana maliyetler üzerinde daha önceden belirlediği bir kâr yüzdesi farkını fiyatlarına *etkin* olarak yansıtabilmektedir. Tekelci firmaların fiyatlandırma stratejilerinin öncü kuramcılarından biri olan Michal Kalecki'ye göre, örneğin, fiyatlara yansıtılacak artı kâr marjı sektörde yoğunlaşma, ilgili şirketler arasındaki

[4] Burada vurgulanması gereken bir konu, kapitalizmin tekel aşamasına geçtiğini savunan düşünürlerin bir kısmının kapitalizmde rekabetin rolü hakkında ikircikli, kimi zaman çelişkili savlar öne sürüyor olmasıdır. Örneğin kapitalizmin emperyalizm aşamasında rekabetin azalmadığı tam tersine kızıştığını öne süren Lenin'i takip eden Mandell (1975), "geç kapitalizm" çağını "hür rekabetçi kapitalizm" aşamasından "tekelci kapitalizm" aşamasına bir geçiş olarak tanımlasa da, Marxist değer yasalarıyla birlikte kapitalizmin rekabete dayanan hareket yasalarının hükmünü yitirmediği konusunda da ısrarcıdır. Benzer bir şekilde 20. yüzyılda emek sürecini inceleyen Harry Braverman da (1998) kuramsal çerçevesini "Tekelci Sermaye" olarak tespit etse de, çözümlemesinde esasen Marksist "gerçek rekabet kuramına" yaslanmaktadır. Biz bu bölümde bu gibi çelişkileri bir yana bırakıp Tekelci Sermaye Okulunun ideal-tipik iddialarını değerlendireceğiz.

danışıklı ilişkiler, sınıf mücadelesinin düzeyi ve benzeri etkenlerin belirlediği "tekel derecesi" hesaba katılarak tespit edilir (Dutt, 1987; Özel, 2004; Sawyer, 1988). Dolayısıyla, piyasadaki oyuncuların sayısının ve büyüklüğünün, tekelci fiyatlandırma davranışı örüntülerini açıklayan önemli değişkenler olup olmadığı sorulmalıdır. Farklı kâr hadleri ile maliyet artı fiyatlandırma prosedürleri nedeniyle sektörde yoğunlaşma veya firma büyüklüğü arasında güçlü bir bağlılaşım olup olmadığı, artan sayıda olgusal araştırmayla sınanmıştır. Örneğin, Willi Semmler'in (1984: 102) kapsamlı çalışmasına göre, piyasa yapısının tekelci sermaye okulunun tahmin ettiği şekilde tekelci fiyatlandırma davranışını etkilediği hipotezi kanıtlanamamaktadır:

> Genellikle post-Marksist yaklaşımın endüstriyel ve kurumsal fiyatlandırma kuramlarına katkısı olarak kabul edilen maliyete dayalı fiyatlandırma ve maliyet artı fiyatlandırma usüllerinin sadece yoğunlaşmış ve oligopolleşmiş sektörlerde değil; hem yoğunlaşmış hem de yoğunlaşmamış sektörlerde yaygın olarak kullanılan birer prosedür olduğu gözlemlenmektedir. ... Ayrıca fiyat değişikliklerinin ve bunların sektörler arasındaki dağılımının ... talepteki kısa vadeli değişikliklerden, sektördeki yoğunlaşmadan ya da oligopol şirketlerin ellerindeki pazar gücünü kullanarak kâr marjlarını ya da hedef getiri oranlarını yükseltmesinden kaynaklandığına yönelik yeterli olgusal kanıt bulunamamıştır.

Howard Botwinick de benzer şekilde pazar gücünden kaynaklı fiyat davranışını açıklayabilecek üç düzeneği, "i) ilkin, ... tekelci şirketlerin artan malzeme giderlerini ve emek maliyetlerini fiyatlara rekabetçi sektörlere kıyasla daha hızlı ve kapsamlı bir şekilde yansıtabilmesi; ii) ikinci olarak ... tekelci sektörlerde fiyat düzeylerinin rekabetçi sektörlere kıyasla zaman içinde daha hızlı yükselme eğiliminde olması; ve iii) son olarak ... oligopol fiyatların, özellikle bir iş çevrimi boyunca arz ve talep koşullarındaki kısa vadeli değişikliklere daha az duyarlı olma eğiliminde olması" (1993: 157) olarak sıralar, ve ilgili literatürün üçüncüsünden farklı olarak ilk iki iddiayı destekleyecek herhangi bir güvenilir olgusal kanıt sunamadığını bildirmektedir (üçüncü iddianın geçerliliğini ve yorumunu dördüncü bölümde ele alacağız). Bu tür iddialarla ilgili en temel sorun, tekelci sermaye çerçevesine başvurularak fiyat oluşumunun kuramsallaştırılabilmesinin esasen mümkün olmamasıdır. Okulun önde gelen temsilcilerinden Sweezy'nin de itiraf ettiği üzere, "henüz makul düzeyde genel bir tekel fiyatı yasası keşfedilmedi, çünkü böyle bir şey yok" (1970: 271). Tekelci sermaye okulunun iddialarına göre tekel fiyatı rekabetçi fiyatların aksine üretilen değere tabi olmayıp piyasa yapısı, arz ve talep koşulları vb., kısaca salt tekeller arası rekabete atıfla belirleniyorsa, benzer bir örnek başka bir getiri türünden verilebilir:

> Para sermayesinin faizinde [meta fiyatlarının ve ücretlerin] aksine, durum farklıdır. Burada rekabet yasadan sapmaları belirlemez, çünkü rekabetin dayattığından başka bir dağıtım yasası yoktur; … 'doğal' bir faiz oranı yoktur. … faiz oranının "doğal" sınırları yoktur (Marx, 1991: 478).

Bu iddialarla ilgili diğer bir sorun, fiyat yönetimini şirketin geliştirdiği iç denetim yetkinliklerinin bir aracı olarak değil, piyasadaki tekel gücünün uygulanmasının bir

göstergesi olarak ele almalarıdır. Nitekim, James A. Clifton'ın altını çizdiği gibi, güdümlü fiyatlar esasen soyut imalat fiyatı kavramının şirketler nezdinde taban fiyatı tahminleri olarak somut kurumsal karşılığını bulması anlamına gelmektedir (1983: 30). Dahası güdümlü fiyatlar, şirketin pazar gücünün yansıması değil, piyasa fiyatlarının etrafında salındığı bir ağırlık merkezi olarak anlaşılabilecek normal fiyatların şirket tarafından hesaplanan tahminlerinin bir ifadesi ise; normal fiyatlar hatasız olarak tahmin edilmediği müddetçe fiyat sabitleme herhangi bir zaman diliminde sürdürülebilir bir strateji olarak benimsenemez (Clifton, 1983: 27; 36-7). Öyleyse güdümlü fiyat ya da maliyet artı fiyat gibi fiyatlandırma stratejilerini uygulayabilen şirketlerin bunu, yeni bir şirket kuramı sunduğunu iddia eden tekelci sermaye okulunun iddialarının aksine sahip oldukları tekel gücü yahut iş yaptıkları piyasaya göre konumlarına değil; aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışacağımız üzere, Maksist çerçevenin öngördüğü gibi rekabetçi koşullar altında etkin olarak gösterdikleri yüksek kâr amaçlı faaliyetlerine gelişen kurumsal kapasiteleri sayesinde yenilerini ekleyebilmelerine borçlu olduğu söylenmelidir.

Tekelci sermaye okulunun öne sürdüğü ikinci temel sav, artan yoğunlaşma oranlarının, dolayısıyla da daha büyük ölçekli üretimin daha yüksek sabit sermaye gereksinimine ihtiyaç duymasının, tekelci şirketlerin sektör dışından gelebilecek potansiyel rakiplerin tehdidini savuşturmak üzere girişi engelleyen tedbirler alabilmesini sağladığı, diğer bir deyişle, *aşılmaz giriş engelleri* yarattığıdır. Bu sayede tekelci şirketler sahip oldukları pazar gücünü ortalama rekabetçi düzeylerin önemli ölçüde üzerinde kalıcı kâr hadleri elde etmek üzere kullanabilmektedir. Semmler (1984: 108) literatürde ölçülebilir dört tür giriş engeli tespit edildiğini aktarır: i) şirketlerin reklam harcamaları ile ölçülebilen *ürün farklılaştırması*; ii) verimli en düşük üretim ölçeği ile ölçülebilen *ölçek ekonomileri*; iii) kredi, hammadde ve patent maliyetlerinin şirketler veya sektörlerle karşılaştırılmasıyla ölçülebilen *mutlak maliyet üstünlükleri*; ve iv) sermaye-hasıla oranı ya da sektörlerdeki mutlak yatırım miktarı ile ölçülebilen *sermaye gereksinimleri*. Farklılaşmış kâr hadlerini dikkatli bir şekilde inceleyen Semmler'in vardığı sonuç, her ne kadar giriş engelleri bir kâr hadleri hiyerarşisi yaratıyor gibi görünüyorsa da, yoğunlaşma oranlarının kalıcı kâr hadleri farklılaşmasında önemli bir etkisi olduğu yolundaki hipotezi destekleyen olgusal bir kanıt bulunamadığı yolundadır (1984: 127). Ayrıca, giriş engellerinin tekel gücünün en az üç sebepten dolayı kesin bir kanıtı olarak kabul edilemeyeceğini savunur: i) giriş engelleri, kapitalist şirketin yeni örgütlenme biçimleri, üretim yöntemleri, ürün vb. ortaya koyduğu her tür yenilikle birlikte elde ettiği geçici yüksek kâr hadleriyle yüksek bir bağlılaşım içindedir; ii) giriş engelleri ayrıca çıkış engellerini de teşkil eder, ve iktisadi durgunluk dönemlerinde ortalama rekabetçi düzeylerin altına düşerek bir süre bu seviyelerde kalmaya devam eder; ve iii) para sermayenin hareketliliği ile fiziki sermayenin hareketliliği birbirine karıştırılmamalıdır (Semmler, 1983: 96; Semmler, 1981: 44-8). Son olarak, ve en önemlisi, Mark Glick'in (1985: 123) isabetle altını çizdiği gibi, bu çalışmaların hiçbiri kısa vadeli dengesizliklerin ve giriş ile çıkış

engellerinin yol açtığı tıkanmaların etkilerinin azalmasıyla birlikte tekelci kâr hadlerinin uzun vadelerde de kalıcı olup olmadığını ölçme girişiminde bulunmamıştır. Glick'in bu önerisini takip eden Anwar Shaikh (2008) daha yakın bir zamanda 8 OECD ülkesinde 1970-1990 ve sadece ABD imalat sanayinde yer alan 30 farklı sektörde 1987-2005 yılları arasında ortalama ve artan oranlı (incremental) kâr hadlerinin nasıl seyrettiğini incelemiş, ve ortalama kâr hadlerinin bir kısmının ortak istatistiki ortalama etrafında kümelenirken diğer bir kısmının ise bu ortalalamanın kalıcı olarak üzerinde ya da altında hareket ettiğini; artan oranlı kâr hadlerinin ise tutarlı bir şekilde ortak istatistiki ortalamaya doğru yöneldiğini göstermiştir. Vardığı sonuç, kâr hadleri hiyerarşisinin uzun vadede çözüldüğü ve bu bulgunun klasik Marksist çözümlemenin iddialarıyla daha uyumlu olduğudur. Shaikh'in bu iddiası, kendisinin aşağıda ele alacağımız "düzenleyici sermaye" kavramından yola çıkarak, kapitalist gelişimi açısından literatürde Tekelci Sermaye Okulunun ciddi bir örneği olarak kabul edilen Türkiye için de, imalat sanayinde 1980-2000 arasında gerçekleşen kâr hadlerini olgusal düzeyde inceleyen Bahçe ve Eres'in (2012) çalışmasıyla desteklenmektedir.

Tekelci sermaye okulunun burada ele alacağımız son temel savı atıl kapasite konusuyla ilişkilidir. Klasik şirket davranışını eleştiren bu düşünce geleneğinin temsilcileri, klasik iktisatçıların ve onların takipçilerinin bireysel üreticilerin tam kapasiteyle çalışan atomistik birer fiyat alıcısı olduğu yolundaki neoklasik varsayımları örtük de olsa devam ettirdiğini, dolayısıyla fiyat kuramlarının tekel gücünü elinde bulunduran şirketlerin fiyat sabitleme ve miktar ayarlama (quantity-adjusting) gibi davranışlarını açıklayamadığını öne sürer (Dutt, 1995: 69). Böylece post-Keynesgil Josef Steindl'ın izinden giderek tekelci kapitalizmde şirketlerin yatırım planlamalarında üretken kapasitenin kullanımını temel aldığını; dolayısıyla talepte bir düşüşle karşılaştıklarında fiyat kırmak yerine, Kalecki'nin öngördüğü gibi, üretimi kıstığını; neticesinde üretimdeki düşüşün kapasite kullanımını azaltarak yatırımları ve büyüme oranlarını olumsuz yönde etkileyeceğini savlar (Sawyer, 1988: 58-61; Foster, 2000; Dutt, 1987: 58). Tekelci kapitalizmin iktisadi durgunluğa eğilimli olduğu iddiası bundan kaynaklanmaktadır.

Bu düşüncenin savunucularından Amitava Krishna Dutt (1987; 1995), Sraffacı üretim fiyatları çerçevesini Kalecki-Steindl'ın tekel gücü kuramıyla birleştirerek tekelci şirketlerin fiyat sabitleme davranışı için bir model geliştirme girişiminde bulunmuştur. Buna göre uzun vadede kâr hadlerinin eşitlendiği ve şirketlerin ellerinde atıl kapasite seviyeleri bulundurduğu durumlarda şirketler temel maliyetlerinin üzerinde bir kâr payı yüzdesi koyabilmektedir. Kendi sözleriyle ifade edecek olursak:

Klasik modelde tam kapasite kullanımı varsayıldığından sermaye girişinin (çıkışının) kapasiteyi artırması (azaltması), ve dolayısıyla çıktının fiyat üzerinde aşağı (yukarı) yönde bir baskı oluşturması gerekir. Bu modelde ise, sermaye girişi nedeniyle bir sektörde kapasite genişlediğinde fiyat düşmez: piyasa dengesi, fiyatlardan ziyade miktarların ayarlanması yoluyla sağlanır, dolayısıyla piyasanın tekrar düze çıkması için

fiyat değişikliklerine gerek kalmaz. Fiyat değişmez çünkü maliyetler ve sektörler arası sermaye akışında değişmeyeceği varsayılan kâr marjları tarafından belirlenir. Öyleyse büyük şirketler fark yaratabilmektedir: maliyetin üzerinde artı kâr marjları koyabilirler (Dutt, 1995: 146).

Bununla birlikte, Dutt'ın yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız modeli ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Glick ve Campbell, "artan sektör yatırımları kârlarını aşındırmasına rağmen modeldeki tekel eli kolu bağlı oturmakta; kendi çıkarına olacaksa da rekabete girmeyi ya da stratejik bir hamle yapmayı reddetmektedir" gerekçesiyle modelin iktisadi gerçeklerle bağdaşmadığını öne sürmüştür (1995: 133). Öte yanda Dumenil ve Levy (1995), atıl kapasiteyle uzun dönemli denge sağlanmasının olanaksız olduğunu vurgulayarak modelin iktisadi açıdan bir anlam ifade etmediği belirtmiştir. Dutt'ın bu eleştirilere verdiği yanıtlar bizce tatmin edici olmaktan uzaktır. İlk eleştiriyi "sektörler arasında sermaye akışı olsa da, atıl kapasitenin mevcut olduğu durumlarda sektörel kâr marjı oranlarını sabit tutan varsayımın aşırı olduğuna katılıyorum" 1995: 148) ifadeleriyle kabul ederken; ikincisine gelince kendi denge mefhumunun tam kapasite kullanımını öngören klasik anlayıştan farklı olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Dahası, Dutt'ın modeli bize şirketlerin değerin gerçekleşmesinden (realization of value), yani talebin arz karşısında süreğen olarak gerilemesinden farklı kriz zamanlarında nasıl davrandığını açıklayamamaktır.[5] Halbuki aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alacağımız klasik Marksist kurama göre sermayedarlar en çok da kriz zamanlarında acımasız bir varoluş mücadelesine girer. Dolayısıyla, en iyimser yorumuyla bile modelin tartışmalı olduğunun altı çizilmelidir. Özellikle yüksek sermayeli sektörlerde atıl kapasitenin bulunabileceği açıktır. Öte yandan bizce sabit sermaye gereksinimleri, sermaye hareketliliğinin önündeki engeller, rezerv kapasitesinin kullanım seviyeleri, daha istikrarlı fiyatlar ve dolayısıyla kalıcı kâr oranları hiyerarşisi arasındaki düzenekleri en iyi şekilde açıklayabilen çerçeveyi, aşağıda tartışacağımız üzere, klasik Marksist rekabet anlayışı sunmaktadır.

Fernand Braudel'in Kapitalizmi

Bu kısımda, klasik ve noklasik rekabet kuramlarına yöneltilen eleştiriler arasında, tekellerin sadece yirminci yüzyılın ayırt edici özelliği olmayıp kapitalist dünya-ekonomisinin başlangıcından bu yana özünü oluşturduğunu; diğer bir ifadeyle, tekelci sermaye okulunun kapitalizmin rekabetçi aşamasından tekelci aşamasına evrildiği yolundaki iddialarının aksine, kapitalizme kimliğini kazandıranın rekabet değil her

[5] Görünen o ki bu, tekelci kapitalizm okulu çerçevesinde önerilen varsayımlardan dolayı böyle bir ihtimale pek yer verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Baran ve Sweezy'ye göre (1966: 109) tekelci kapitalizmin doğasının iç çelişkileri tekellerin üretmeye muktedir olduğu artığı tümüyle soğurma konusunda süreğen yetersizlikler taşımasından kaynaklanır, ve dolayısıyla tekelci kapitalistler için asıl iktisadi sorun "kıt kaynakların nasıl en iyi şekilde kullanılacağı değil, aşırı bol kaynakların ürettiği ürünün nasıl elden çıkarılacağı" sorunudur. Öte yandan, Shaikh'in (1978b: 230) Erik Olin Wright'tan alıntılayarak işaret ettiği üzere, tekellerin süreğen yetersiz talep karşısında üretken kapasitelerini neden sürekli olarak artırmakta ısrar ettiğinin makul bir açıklaması henüz sağlanmış değildir.

zaman tekeller olduğunu öne süren Fransız tarihçi Fernand Braudel'in özgün katkısına değinmek istiyoruz.[6]

Civilization and Capitalism adlı üç ciltlik başyapıtının ilk cildi *The Structures of Everyday Life*'a Braudel, iktisatçıların ekonomiyi "türdeş bir gerçeklik" olarak görme eğiliminde olduğunu tespit edip iktisat tarihçilerinin gözlemlediği, kayıtlı, dolayısıyla *saydam*, görünür gerçekliklerin yanı sıra, "piyasa ekonomisinin altında yatan, eldeki tarihsel belgelerin yetersizliğinden dolayı görülmesi genellikle zor olan başka, *gölgeli bir alan*" daha olduğunu öne sürerek başlar (1979: 23; vurgu bana aittir). Piyasa ekonomisinin temel niteliklerinin aksine iktisat-dışı bir alem olan bu diyar, dünyanın her yerinde bütün insanların temel yaşamsal faaliyetlerini sürdürdüğü muazzam hacimli ve zengin bir alandır. Braudel (1979: 29) ilk ciltte *maddi yaşam* ya da *maddi uygarlık* olarak adlandırdığı bu gölgeli alanı mercek altına alarak nelerin neredeyse hiç değişmeden aynı kalıp nelerin kökten bir biçimde değiştiğinin; nelerin tüm dünyada evrensel ortak eğilimler olarak ortaya çıkıp nelerin yerel ve muhtelif kaldığının; en önemlisi de, nelerin olanaklı nelerinse olanaksız, kendi ifadesiyle "az bir çabayla yapılabilenle, hiç yapılamayacak olanın" izini sürer.

Braudel tartışmasını "dünya halkları", yani sayılarla başlatır. Bu maksatlı bir tercihtir, zira ona göre Marksist üretim tarzı, güçleri, ilişkileri gibi kavramlar sayılarla ve uzamla ilişkisiz, soyut, dolayısıyla tarihdışı kavramlardır (bkz. Hodgson, 2002: 201-229). Evrensel savların ancak salt olgusal veriyle elde edilen birikimli sonuçlardan yola çıkarak türetilebeceği görüşündedir. Böylece, nüfus rakamları düzeyinde insanlığı neyin birleştirdiğini kısaca tartıştıktan sonra, dünya ölçeğindeki temel çeşitlilikler ile yeme, içme, barınma, giyinme, ısınma gibi alışkanlıklarda kendini gösteren toplumsal hiyerarşileri incelemeye geçer. İlk cildin son iki bölümü parayla birlikte kent ve kasabalara hasredilmiştir. Braudel'in bu konuları neden birazdan ele alacağımız ikinci cildin başında değil de ilk cildin sonunda tartıştığı sorulabilir, madem ki Braudel'e göre i) gündelik yaşam Braudel'in incelediği dönemde kentsel değil kırsal bir görüngüdür; ve ii) iktisadi olan mübadele değeriyle başlarken iktisat-dışı, yani "maddi yaşam", kendi kendine yeterliliğin hüküm sürdüğü bir dünyadır (Braudel, 1992a: 21). Bunun ilk sebebi, para ve kentlerin iktisat-dışında kalanla iktisadi olanı birbirine bağlayan birer köprü işlevi üstlenmesidir. Daha önemlisi ise, her ne kadar iktisadi yaşamla birlikte rutinin ve üzerinde pek hesap kitap yapılmadan yaşanan gündelik döngünün dışına çıkılsa ve para arzı ne kadar ticari yaşamın aracı, yapısı ve düzenli temel görüngüsü olsa da, kent yaşamıyla birlikte parasallaşmayı da maddi yaşamın belli gerçekliklerinden ve süreçlerinden, dolayısıyla düzenli ve tekrar eden döngülerinden ayrı düşünmek mümkün değildir (Braudel, 1979: 436-562).

[6] Braudel'i, Ellen Meiksins Wood'un (2002) "ticarileşme modeli" olarak adlandırdığı düşünce geleneğinin özgün bir temsilcisi olarak değerlendirebiliriz. Wood, hem liberal hem de Marksist tarih yazımında örneklerini tartıştığı bu düşünce geleneğini, kapitalizmi ticari faaliyetlerle özdeşleştirip "piyasa bağımlılığı" dayatan özgül tarihsel kopuşu göz ardı ettiği için *açıklamak* yerine *varsaydığı* gerekçesiyle eleştirir. Konu hakkında ayrıntılı bir literatür taraması için bkz. Oguz (2007).

İkinci cilt, *The Wheels of Commerce*'le birlikte Braudel tüketim, yani gündelik yaşam alanını (1992a: 25) terk ederek, ona göre kapitalizmin menşeini teşkil eden dolaşım alanına varır. Böylece piyasa ekonomisi ile kapitalizm arasında, Immanuel Wallerstein'in ifadesiyle "her şeyi ters yüz eden" (1991) ayrımları ortaya koymaya başlar. Bu üç katlı evde maddi yaşamla kapitalizm arasında orta katta yerini bulan piyasa ekonomisi; sürprizlere rastlanmayan, makul kârların sağlandığı ve günlük, düzenli, öngörülebilir, rutin ve saydam piyasa mübadelelerinden oluşan görünür gerçekliklerin hakim olduğu bir alandır (Braudel, 1977: 50). Kapitalizm ise, gerçek piyasanın *tam tersi* özelliklere sahiptir; dolayısıyla Braudel kapitalizmi "piyasa *karşıtı*" bir alan olarak tanımlar ve adlandırır. Braudel'in piyasa ekonomisi ile kapitalizm arasında koyduğu ayrım dört temel karşıtlığa dayanır: yığınla sıradan insanın karşısında az sayıda büyük sermayedarlar; saydamlık karşısında opaklık; uzmanlaşmaya karşı uzmanlaşmama; ve makul düzeyde kârlı yerel ticarete karşı muazzam kârlı uzun mesafeli ticaret. Bu ayrımları nasıl koyduğunu ve gerekçelendirdiğini sırayla inceleyelim.

İlkin, gündelik yaşamın yapılarının hemen üzerinde yer alan piyasa ekonomisi bulunur; bu, kitlelerin kendi mallarını dolaşıma soktuğu alandır. Öte yandan, kapitalizm bir *spekülasyon* alanı, "sadece zengin tüccarların oynayabileceği karmaşık bir oyundur" (Braudel, 1992a: 455). İkincisi, sermayedar bilgiyi kendi tekeline alır ve kimseyle paylaşmaz; başka bir deyişle, piyasa ekonomisi saydamken kapitalizm opaktır. Kendi ifadesiyle, "[piyasa] ekonomisi … herkesin önceden, ortak deneyimden yararlanmak suretiyle mübadele süreçlerinin nasıl işleyeceğinden emin olabileceği bir saydamlık ve düzenlilik dünyası iken" (Braudel, 1992a: 455); kapitalizm, "sıradan insanların hakkında hiçbir şey bilmediği birtakım çevrimler ve hesaplamalarla meşgul olan belirli ayrıcalıklı oyuncuların" hüner gösterdiği bir oyun alanından ibarettir (Braudel, 1979: 24). Üçüncüsü, piyasa ekonomisi uzmanlaşmaya ve iş bölümüne dayalıyken, sermayedar hiçbir zaman herhangi bir alanda uzmanlaşmaz. Braudel'e göre "uzmanlaşma ve iş bölümü aşağıdan yukarıya doğru işlemektedir. Modernleşme ve ussallaştırma farklı görevlerin ayırt edildiği ve işlevlerin alt bölümlere ayrıldığı bir süreçten oluşuyorsa, böyle bir modernleşme *ekonominin en alt katmanında* başlamıştır" (Braudel, 1992a: 378). Öte yandan, kâr peşinde koşarken yeterince esneklik gösterebilen "geçmişin büyük tüccarları hiçbir zaman uzmanlaşmaz: ticaret, bankacılık, finans, borsa spekülasyonları yahut 'sanayi' üretimi olsun; yüksek kârlar her nerede ise ayrım gözetmeksizin, anında ve başarıyla o alanlara girmişlerdir" (Braudel, 1992b: 621). Dördüncü ve son olarak, piyasa ekonomisi, kârların mütevazı olduğu yerel ticarete dayanırken; sermayedarlar, muazzam kârlarla uzun mesafeli ticaret peşindedir: "gündelik, geleneksel mübadele veya çok yerel piyasa ekonomisiyle kapitalizmin işi yoktu" (Braudel, 1992a: 374). Nitekim sermayedarlar "... uzak mesafeli ticaretin anahtarlarını elinde tutarak mükemmel bir stratejik konum elde ediyor; dolayısıyla haberlerin çok yavaş ve büyük maliyetle yayıldığı bir zamanda iyi bir iletişim ağının paha biçilmez üstünlüğüne sahip olarak; ve devlet ile toplum

arasında kurdukları ilişkilerden devşirdikleri rızadan yararlanarak, ... *piyasa ekonomisinin kurallarını esnetebiliyorlardı*" (Braudel, 1992a: 402-3; vurgu bana aittir). Kısacası, piyasa ekonomisine kimliğini kazandıran rekabet iken, kapitalizm varoluşunu tekellere borçluydu. Braudel üç katmanlı tasarımını şöyle betimler:

Sanayi-öncesi modele üçüncü bir mıntıkanın eklenmesi gerektiğini savunuyorum. Burası ekonomi-dışının en alt tabakası; kapitalizmin köklerini saldığı ama asla gerçekten nüfuz edemediği bir topraktır. ... Hemen üstünde, farklı piyasalar arasında sayısız temasın gerçekleştiği, pek çoklarının gözdesi piyasa ekonomisinin arazisi bulunur: burada belli bir derecede otomatik eşgüdüm genellikle arz, talep ve fiyatları eklemlendirir. Bunun yanı sıra, daha doğrusu üzerinde, vahşi yırtıcıların dolandığı ve orman kanunlarının egemen olduğu, piyasa-karşıtı bölge yer alır. Kapitalizmin gerçek yuvası burasıdır (1992a: 229-30).

Hasılı, sıradan insanlara kıyasla sermayedarları ayrıcalıklı kılan, *seçebilme yetisinin* olmasıdır. Yukarıda vurguladığımız üzere, gündelik yaşamın yapıları, içinde yaşadığımız dünyanın "olağanüstü değişimlerini" ataleti nedeniyle hiçbir zaman harekete geçiremezdi: "eşitsizlikler, adaletsizlikler, büyük ya da küçük çelişkiler olmasa dünya dururdu. Hareket etme kudretinin tek sahibi üst yapıları bitmek tükenmek bilmeksizin dönüştüren bunlardı. *Çünkü yalnızca kapitalizm hareketin mukayeseli özgürlüğüne sahipti* (Braudel, 1979: 562; vurgu bana aittir). Dolayısıyla, tamamen farklı epistemolojik kökenlerden ve yöntemsel öncüllerden gelseler de, neticesinde tekelci sermaye araştırmacılarının uzun süredir tartıştığı hikayenin hemen aynısını anlatır—kapitalizmi toplumsal ilişkilerden yola çıkıp soyutlamak yerine bireysel sermayedarların eylemlerine bakarak tanımlayan bir anlatı—rekabet etmeyen ve fakat düzenleyen; piyasa güçlerine (dolayısıyla rekabete) tabi olmadan iradi fiyatlar belirleyebilen; dışarıdan gelebilecek olası tehditlere karşı sermaye hareketliliğinin önüne set çekebilen; kalıcı yüksek kâr hadleri hiyerarşisinin tepesine hükmeden, bir avuç ayrıcalıklı büyük tüccarın mekanına indirgenmiş bir kapitalizm tasavvurudur önümüzdeki.

Toparlayacak olursak, ister tekelci kapitalizm anlayışında olduğu gibi kapitalizmin tarihsel gelişimini ikiye ayırıp rekabetçi aşamadan tekelci aşamaya geçildiği, isterse Braudel'in öne sürdüğü gibi kapitalizmin başında bu yana piyasa ekonomisinin kurallarını esnetebilen tekellere dayandığı iddia edilsin, aslında her iki anlayış da dönüp dolaşıp Weeks'in neoklasik iktisadı eleştirmek üzere "rekabetin miktar kuramı" olarak adlandırdığı yaklaşıma denk düşmektedir. Halbuki bizce "tekel ve rekabeti bir ikileşim (dichotomy) üzerinden düşünmek yararlı bir dönemlendirme ve sistematik somut çözümleme yapmayı akamete uğratır. ... Aşamaların tanımlanması, bireysel sermayeler arasındaki ilişkilere değil, genel olarak sermaye incelemesine dayandırılmalıdır" (Bryan, 1986: 210-1). Son bölümde tam da bu düşünceyle Marksist "gerçek rekabet" kuramını değerlendireceğiz.

Marksist "Gerçek Rekabet" Kuramı[7]

Önceki bölümlerde ele aldığımız farklı düşünce okullarının aksine Marksist gerçek rekabet kuramında rekabet piyasa yapısına başvurarak değil, tarihsel olarak özgül bir üretim tarzı olan kapitalizmin yapısal dinamikleriyle, dolayısıyla kendine has hareket yasalarıyla açıklanır, ve bunları açıklar. Marx'a göre "zorlayıcı yasalar ['itici dürtüler'] olarak ... bireysel sermayedarların bilinçlerinde yer edinen" kapitalist rekabeti açıklayabilmek ancak "sermayenin iç doğası kavrandığında" mümkün olur (Marx, 1977: 433; [2011: 309]). Dolayısıyla bu bölümde "birçok sermayenin birbirleriyle karşılıklı etkileşiminin" (Marx, 1993: 414), yani kapitalist rekabetin çözümlemesine geçmeden önce, ilkin Marx'ın başyapıtı *Kapital*'in birinci cildinde ele aldığı haliyle kapitalist üretimin özüne dair yasalara "genel olarak sermaye"[8] üzerinden kısaca değinmemiz gerekiyor.

Kapitalist artık değerin özgün üretim ilişkilerinde emek gücünün de diğer bütün metalar gibi, işçinin geçimliğini sağladığı araçların (yani emek gücünün kendi üretimi için gerekli ortalama toplumsal emek-zaman miktarının) değeriyle belirlenen, bir değeri vardır. Emek süreci ve değerlenme sürecinin birarada yer aldığı üretim sürecinde emeğin ürettiği değer, emek gücünü elde tutmanın maliyetinden (yani emek gücünün mübadele değeri karşılığı ona ödenen ücretten) fazladır; ve sermayedarın el koyduğu bu fazla artık değerin de kaynağıdır. Marx, iş günü içinde gerekli emek-zamanı aşan saatlerde üretilen değeri, diğer bir ifadeyle iş gücünün karşılığı ödenmemiş kısmını, "mutlak artık değer" olarak adlandırır. Öte yanda, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli toplumsal emek-zaman sabit değildir; emek üretkenliğinde sağlanacak artışla emek gücünün yeniden üretimi için gereken toplumsal emek-zaman kısaltılabilir. Diğer bir ifadeyle, emek gücünün mübadele değeri geçimlik araçların değeriyle belirlendiğinden, onların üretiminde istihdam edilen emeğin üretkenliğinin artmasıyla değerleri düştüğünde emek gücünün mübadele değeri de düşer; dolayısıyla, gerekli emek süresinin kısalmasına yol açarak artık değerin artmasına sebep olur. Marx emeğin üretkenliğinin artması nedeniyle gerekli emek-zamanın kısalması sonucu ortaya çıkan bu ikinci tür artık değeri "göreli artık değer" olarak adlandırır. Özetle, sermayedarın temel amacı, iş gününün işçinin kendisi için değil sermayedar için çalıştığı bölümünde işçi tarafından yaratılan artık değeri çoğaltmak olduğundan (ve fakat mutlak artık değeri artırmanın yapısal, toplumsal ve tarihsel kısıtları vardır); sermayenin doğasında her zaman var olan eğilim, emeğin üretkenliğini artırarak gerekli emek-zamanı kısaltmak suretiyle artık emek süresini uzatmak, ve meta üretiminin kapitalist biçiminde yaratılan artık değerden kâr

[7] Anwar Shaikh (2016) başyapıtı *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*'te hem anaakım hem de heterodoks iktisatçıların kuramlarını *mükemmeliyetçi* (perfectionist) bir vizyonla inşa edip olgusal veriler kuramla çeliştiğinde bunları "eksiklikler" (imperfections) olarak kavradığına itirazla, bilimsel çabanın "tam" ya da "eksik" olana değil "gerçeğe" odaklanması gerektiğinin altını çizer. Biz de burada Shaikh'in izinden giderek "gerçek rekabet kuramı" ifadesini kullanmayı uygun bulduk.

[8] Marksist çerçevede "genel olarak sermaye" en üst soyutlama düzeyine tekabül eder ve sermayeyi bir soyutlama olarak tekil sermayelerden yahut sermayenin farklı biçimlerinden ayırıp diğer zenginlik biçimlerinden farklı olarak hangi özgül niteliklere sahip olduğunu ve para, fiyatlar, dolaşım vb. diğer ilişkileri nasıl ortaya çıkardığını kavramamıza yardımcı olur. (bkz. Marx, 1993: 310).

elde etmek için daha geniş bir pazara hükmetmek üzere metaların fiyatını ucuzlatmak yolunda olmuştur.

Kapitalist üretimin olmazsa olmazı, hem sermayedarın kendisini üretim araçlarının sahibi olarak yeniden üretebilmesi (yani sermayesini kaybetmemesi), hem de emek gücünden başka hiçbir şeyi olmayan işçinin kendisini ücretli emek olarak yeniden üretebilmesidir (yani çalışmasını sağlayacak asgari şartlara sahip olacak kadar ve fakat elinde emek gücünden başka hiçbir şeyi olmayacak şekilde hayatta kalması). Marx, değerin sermaye olarak yeniden üretilmesini sağlayan kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte, sermayeyle ilişkilenmenin de (capital-relation) yeniden üretilmesini sağlayan bu toplumsal yeniden üretim ilişkisini "basit yeniden üretim süreci" olarak adlandırır.

Basit yeniden üretim süreci, sermayedar ve işçiyi kendi yerlerinde tutarak kapitalizmi sabitliyorsa; boyutları gittikçe büyüyen yeniden üretim, yani birikim, sistemin güçlenmesine bir yanda daha fazla işçinin katılımıyla, öte yanda ise daha büyük sermayedarlar, daha büyük üretim ölçekleri, işçinin sermayeye bağımlılığını artıran daha kapsamlı ilişkiler vs. yaratarak katkı sağlar. Giderek artan birikimin başlıca itici gücü emeğin üretkenliğindeki artıştır. Emek üretkenliğindeki artışla birikime iki tür katkı sağlanır: üretim sürecinde kullanılan *değişmez sermaye*nin *değişir sermaye*ye oranı, yani *sermayenin organik bileşimi*, artar; ikincisi, artan oranda artık değer üretimiyle birlikte daha fazla miktarda sermaye üretime hasredilebilir ve böylece artık değerden boyutları gittikçe büyüyen yeni sermaye yaratılmış (yani, sermayeden sermaye yaratılmış) olur. Böylelikle sermayenin giderek daha büyük ölçeklerde, daha verimli ve üretim yöntemlerinin tekrar ve tekrar devrimselleştirildiği yeni üretim süreçlerine yeniden kazandırılması sağlanır. Kısacası, sermaye hızlandırılmış bir oranda üretilir, bu da büyük ölçekli üretim birimlerine eşlik eden hızlandırılmış birikime yol açar. Marx bu süreci üretim araçlarının "yoğunlaşması" olarak adlandırır. Birikimle özdeş bu "yoğunlaşma" kalıbının yanı sıra, Marx'ın "merkezileşme" olarak adlandırdığı başka bir kalıp-süreç daha mevcuttur: "Oluşmuş bulunan sermayelerin yoğunlaşması, bu sermayelerin bireysel bağımsızlıklarının kaldırılması, kapitalistin iktisadi varlığına bir diğer kapitalist tarafından son verilmesi, çok sayıdaki küçük sermayelerin az sayıdaki büyük sermayeler haline gelmesidir" (Marx, 1977: 777 [2011: 605]);

Birikimin neden tam bir zorunluluk olduğunu — "birikim için birikim, üretim için üretim", işte yoğunlaşma kalıp-süreci, "Musa da bu, peygamberler de bu!" (Marx, 1977: 742 [2011: 575])— ve kapitalist birikimin tarihsel eğiliminin neden birçok sermayeyi "büyük kütleler halinde tek bir elde" (Marx, 1977: 777 [2011: 605]; "gerçek merkezileşme") kaynaştırdığını anlamak istiyorsak; sermayenin değerlenmesinin, yani artık değer üretiminin, bu artık değer dolaşıma sokulup kazanca dönüştürülmediği müddetçe hiçbir anlam ifade etmediğini akıldan çıkarmamalıyız. İşte tam da bu bağlamda "rekabetin zoru ile tek tek bütün kapitalistler, kapitalist üretim tarzının kendi özünden doğan yasalara, dışarıdan gelme zorlayıcı yasalar olarak boyun eğmek mecburiyetinde kalır" (Marx, 1977: 739 [2011: 572-3]). Artık değeri

kazanca dönüştürebilmek için sermayedarın sahip olduğu metaları piyasada satabilmesi gerekir. Ayrıca, daha büyük bir pazara hakim olabilmek için metanın fiyatını düşürmesi gerekir. Fakat sermayedar, kâr elde edebilmek için metanın fiyatını ancak metanın tekil değerinin yine de üzerinde olacağı bir noktaya kadar indirebilir. Ve tekil metaların değerini düşürerek kendisi gibi pazar paylarını artırmaya çalışan rakipleri tarafından piyasanın dışına itilmemek için, sermayedarın daha verimli üretmek, üretim yöntemlerinde sürekli olarak devrim yapmaktan başka seçeneği yoktur. Kısacası, Marksist çerçevede birikim ve rekabet birbirleriyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır:

Rekabet savaşı, metaları ucuzlatarak yürütülür. Metalarda ucuzluk sağlanması, caeteris paribus (diğer her şey aynı kalmak koşuluyla), emeğin üretkenliğine, ama bu da üretimin ölçeğine bağlıdır. Bu nedenle, büyük sermayeler, küçüklerin hakkından gelir. Dahası, hatırlanacağı üzere, kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle birlikte, bir işi bunun normal koşullarına uygun olarak yürütebilmek için gereken bireysel sermayenin asgari hacmi büyür. Bundan dolayı, daha küçük sermayeler, büyük sanayinin ancak henüz yer yer ya da tam olmayan bir biçimde hükmü altına almış bulunduğu üretim alanlarına yığılır. Rekabet, bu gibi üretim alanlarında, rakip sermayelerin sayısıyla doğru orantılı, büyüklükleriyle ters orantılı bir güce sahiptir. Rekabet, her zaman, sermayeleri kısmen galibin eline geçen, kısmen yok olan, daha küçük boydaki birçok kapitalistin ortadan kalkmasıyla son bulur. (Marx, 1977: 777 [2011:605])

Özetle Marx'a göre tekel ve rekabet birbirlerinin dışlayıcı zıt kutupları değil, bilakis kendileri de kapitalist üretim tarzının birikim yasalarınca meydana getirilen ve rekabet yasalarının hem gerektirdiği hem de aracılığıyla yürüttüğü yoğunlaşma ve merkezileşme süreçlerinin birer veçheleridir. Egemen bir sistemik ilke olmak bir yana yalnızca bireysel sermayenin bir biçimi olan çağdaş tekeller rekabetle var olmuştur, ve kapitalist üretim tarzı içinde faaliyet gösterdikleri müddetçe rekabeti ortadan kaldıramazlar. Bilakis, tekil sermayeler artık değer üretimini büyütmek için çabalarken, rekabet, bireysel sermayelere durmaksızın emek tasarrufu sağlayan tekniklerin getirilmesi gerekliliğini dayatan dışsal ve zorlayıcı bir güç olarak işlev görür. İşletmelerin emek üretkenliğini artıracak daha düşük maliyetli yöntemleri benimsemeye mecbur kalması esasen bir *hayatta kalma mücadelesi meselesidir*. Dolayısıyla Marksist çerçevede kapitalist rekabet savaşı tekil sermayedarlar için artık değeri kâr biçiminde kazanca dönüştüren dolaşım sürecine girmeden çok daha önce, emek sürecinde sermayedar ile ücretli işçi arasında verilmeye başlamıştır bile (Shaikh, 1983: 159; Semmler, 1981: 41). Marksist çerçevede rekabetin dolaşım ya da meta mübadelesi alanıyla sınırlı olmadığını, kapitalist üretim tarzına tabi oldukları andan itibaren toplumsal ilişkilerin tüm katmanlarını istila ederek egemenliğini sağladığını bir kez daha belirtmekte fayda var: *rekabet kapitalizmin iç doğasıdır*. Sahibi dışında herkes için kıtlıkla özdeş olan özel mülkiyet kapitalist üretim tarzının olmazsa olmaz kurumu olduğundan, kapitalist toplumsal ilişkiler kurulur kurulmaz kıtlık da kendini göstermeye başlar, ve rekabet savaşı, kıtlığın hüküm sürdüğü her sahada verilir.

Dolayısıyla rekabet savaşı kapitalizmin hüküm sürdüğü her sahada vardır. Sermayedar ile işçi arasında artı değer ve üretim üzerindeki denetim için verilen rekabet savaşından önce, yaratılan işler için emek güçlerini daha ucuza satmaya ve daha fazla üretmeye talip olan işçilerin kendi aralarında verilir. Artık ürünün dağıtımı üzerindeki rekabet savaşı, sermayedar ile toprak sahibi arasında verilir. Mallar piyasaya sürüldüğünde, alıcı ile satıcı arasında malın fiyatı üzerinden rekabet savaşı verilirken, alıcılar arasında malın kendisini almak için verilir. Tüm bu rekabetçi kavgalarda, kısacası, satıcıların kendi aralarındaki rekabet sadece tek bir örnektir. Öyleyse, yukarıda ele aldığımız farklı düşünce okullarının anlayışlarının aksine, Marksist çerçevedeki rekabetin doğasının piyasanın yapısıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bu bağlamda Schumpeter (1994: 85), kavramı her zaman var olan bir tehdit olarak kavradığında gerçek anlamda Marksist bir tarzda yazıyordu: "[Rekabet] saldırmadan önce terbiye eder. İş adamı kendi sahasında tek başına da olsa kendini rekabetçi bir mevzide hisseder".

Buraya kadar Marksist çerçevede rekabet konusunu "genel anlamıyla sermaye" bağlamında, diğer bir ifadeyle, somut sermaye biçimlerinden ve farklı sermayelerin birbirleriyle karşılıklı etkileşiminden soyutlayarak inceledik. Aşağıda ise Marx'ın "sermayenin hareket sürecini bir bütün olarak" değerlendirip üretim ve dolaşım süreçlerinin birliği içinde rekabet kavramını nasıl ele aldığına odaklanacağız.

Herhangi bir sektörde tek bir piyasa değerinin nasıl oluştuğunu tartışarak başlayabiliriz. Yukarıda da değindiğimiz gibi bir metanın değeri üç unsurdan oluşur: i) sermayenin değişmez kısmının (yani üretim araçlarının ve üretimde kullanılan hammadde, aramal vb. girdilerin) değeri; ii) sermayenin değişir kısmının (yani emek gücünün) değeri [bu ikisi birlikte üretimin maliyet fiyatını oluşturur]; ve iii) artık değer. Eğer meta değerinde satılırsa, gerçekleşen kâr tam olarak üretilen artık değer miktarı kadardır. Öyleyse varacağımız ilk sonuç şudur: sermayedarın, satış fiyatı metanın maliyet fiyatının üzerinde olduğu sürece, kâr elde ederken ürününü değerinin altında bir fiyata satma olanağı her zaman vardır (Marx, 1991: 117-128). Gayet açık ki sermayedarı ürününü değerinin altında bir fiyata satmaya zorlayan şey rekabet gücünün ta kendisidir.

Kâr oranı, üretilen artı değerin yatırılan toplam sermayeye, yani sermayenin değişmez ve değişir unsurlarının değerinin toplamına bölümü olarak tanımlandığından, bir sanayide herhangi bir noktada her zaman farklı kâr oranları geçerli olmalıdır. Bunun nedeni, üretim koşullarının [tekil sermayedarlar farklı devir süreleri ile birlikte farklı organik bileşimlere sahip olduğundan] şirketler arasında farklılık göstermesidir (Marx, 1991: 252-3). Bir sanayi içinde farklı üretim alanlarına yatırılan sermayelerin, tek tek sermayelerin organik bileşimlerindeki farklılıklara bakılmaksızın hep birlikte tek bir toplam sermaye oluşturduğunu varsayarsak, bu sanayideki *genel kâr oranı*, tekil sermayelerin farklı kâr oranlarının ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanır. Öyleyse, bir metanın *üretim fiyatını* maliyet fiyatı artı ortalama kâr olarak hesaplayabiliriz (Marx, 1991: 254-57). Bu bizi ikinci genel sonuca götürür:

> Bir kapitalist, metalarını, üretim-fiyatına sattığı zaman, bu nedenle, bunların üretiminde tüketilen sermayenin değerine orantılı bir para elde eder ve toplam toplumsal sermayede kesirli bir kısım olarak yatırdığı sermayeye orantılı bir kâr sağlar. Kapitalistin maliyet-fiyatları belirlidir. Ama, bunlara eklenen kâr, yatırılan sermayenin her 100 birimi için basit bir ortalama olarak, kapitalistin özel üretim alanından bağımsızdır (Marx, 1991: 259 [1997: 144])

Başka bir deyişle, her bir sermayenin ürettiği metanın maliyet fiyatına ekleyeceği kâr, kendi üretim süreci içinde kendi değişken kısmı tarafından yaratılan artı değer tarafından doğrudan belirlenmez, fakat dışsal olarak belirlenir (Marx, 1991: 268). Bunun sonucu, bazı metaların tekil değerlerinin, bu metalar normal şartlarda ortalama üretim koşullarında üretilmedikçe, söz konusu metanın piyasa değerinden zorunlu olarak farklı olacağıdır; zira piyasa değeri (çoğu zaman, normal şartlar altında - piyasa değerinin diğer şartlarda nasıl yönlendirildiğini aşağıda tartışacağız) üretilen metaların ortalama değeri tarafından belirlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, üretim fiyatını piyasa değerinin ifadesi olarak alırsak, piyasa değeri, ortalama koşullar altında üretilen metanın maliyet fiyatı artı ortalama kârdan başka bir şey değildir. Dolayısıyla, tüm metalar tam olarak aynı koşullar altında üretilmedikçe, üçüncü sonuç şudur: zamanın herhangi bir noktasında, aynı sanayi içinde, bir yanda piyasa değeri ve piyasa fiyatı tek tip olduğundan, öte yanda ise tekil sermayedarlar farklı üretim koşullarında faaliyet gösterdiğinden, piyasada mutlaka farklı kâr oranları bulunur. Böylece, en iyi (en kötü) üretim koşullarında üretilen metalar en az (en büyük) meta değerine sahip olacak, dolayısıyla piyasa değeri ile bu metaların kendi değerleri arasındaki fark en çok (en az) olacağından en büyük (en az) artık kârı bunlar elde edecektir (Marx, 1991: 279).

Değer bazında kâr, tekil meta değeri ile piyasa değeri arasındaki fark olarak ifade edildiğine göre, bu piyasa değerinin nasıl tesis edildiğine de bakmalıyız. Yukarıdaki çözümlemede, normal şartlarda gerçekleşen ortalama üretim koşullarını varsaydık. Ancak, durum her zaman böyle olmayabilir. Bu bakımdan Marx, piyasa fiyatlarının etrafında dalgalandığı piyasa değerini neyin yönlendirdiğini üç farklı üretim koşuluna karşılık gelen üç durum üzerinden inceler. İlk durumda, metaların benzer, normal, ortalama koşullar altında ürettiğini varsayar. Bu durumda, daha kötü koşullarda üretilen [ürünlerinin değeri ortalama değerin üzerinde olan] metaların değerinin etkisi, daha iyi koşullarda üretilen [ürünlerinin değeri ortalama değerin altında olan] metaların değerinin etkisiyle silinir; dolayısıyla piyasa değerini yöneten, ortalama koşullar altında üretilen metaların değeri olacaktır. İkinci durumda ise, metaların büyük çoğunluğunun, emek üretkenliğinin görece düşük olduğu daha kötü koşullar altında üretildiğini varsayar. Bu durumda, daha kötü koşullar altında üretilen metaların değeri ağır basar, ve etkileri elverişli uç değerin veya ortalama koşulların değeriyle silinmez; dolayısıyla ikinci durumda piyasa değerini daha kötü koşullar altında üretilen metaların değeri yönetir. Üçüncü durumda, sermayenin organik bileşiminin ortalama organik bileşimden önemli ölçüde yüksek olduğu daha iyi koşullar altında üretilen meta miktarının piyasaya hakim olduğu varsayılır. Bu

durumda, piyasa değerini yöneten, elverişli koşullar altında üretilen metaların değeridir (Marx, 1991: 283-6). Kısacası, Marksist çerçeveye göre piyasa değeri, üretilen metaların değerinin *ağırlıklı* ortalaması tarafından yönetilir. Tarihsel olarak, özellikle sanayi üretiminin önde gelen kolları için, piyasa değerinin ortalamadan daha iyi koşullarda üretilen metaların değeri tarafından yönetilmesi neredeyse her zaman geçerli olmuştur, zira sanayi üretim genellikle yeniden üretilebilir koşullara sahiptir. Shaikh (2008: 167) bunları, "'düzenleyici' terimi, genellikle tekrarlanabilir koşullar altında çalışan en düşük maliyetli yöntemleri ifade edecek şekilde", *düzenleyici sermayeler* olarak adlandırır. Açıktır ki piyasa değerinin düzenleyici sermayeler tarafından yönetildiği böyle sanayilerde en az elverişli koşullar altında üretim yapan sermayedarlar, talep arzın önemli ölçüde altına düştüğünde piyasanın dışına ilk itilenler olacaktır.

Buraya kadar Marksist çerçevede piyasa değerinin, dolayısıyla piyasa fiyatlarının nasıl belirlendiğini ele aldık, ve sermayeler farklı üretim koşullarında faaliyet gösterdiğinden *bir sanayi içinde* neden zorunlu olarak bir kâr hadleri hiyerarşisinin bulunmasının beklendiğini göstermeye çalıştık. Aynı mantığı izlemek kaydıyla odağımızı değiştirip *farklı sanayiler arasında* neler olduğunu incelediğimizde ise farklı bir senaryo ile karşılaşırız:

> Rekabet, toplumsal sermayeyi çeşitli üretim alanları arasında öylesine taksim eder ki, her alandaki üretim-fiyatları, ortalama bileşime sahip bu alanlardaki üretim-fiyatların modeline göre şekil alır ... Şu halde, bütün üretim alanlarında kâr oranı aynıdır, çünkü, ortalama sermaye bileşimine sahip üretim alanlarındaki ortalamaya göre eşitlenmiştir. ... [E]şitlemeye doğru, ideal ortalamayı, yani gerçekte mevcut olmayan bir ortalamayı aramaya doğru bir eğilim, yani bu ideali bir ölçüt olarak almaya doğru bir eğilim vardır. (Marx, 1991: 273 [1997: 156-7])

Başka bir deyişle, farklı kâr oranlarının varlığı, sermaye her zaman en yüksek getiri oranlarını aradığı için, kâr oranlarının ortalama seviyelerin üzerinde olduğu sanayilere sermaye girişi olacağını; diğer yandan kâr oranlarının ortalama seviyelerin altında kaldığı sanayilerden ise sermaye çıkışları yaşanacağını işaret eder: sermaye her zaman kâr oranları düşen sanayilerden kâr oranları yükselen sanayilere göç eder. Bu nedenle, kâr oranlarının ortalama seviyelerin üzerinde (altında) olduğu sanayilerde arz talepten daha hızlı (yavaş) büyüyecek; bu şekilde, kâr oranları sanayiler arasında eşitlenme ve ortalama kâr oranı etrafında dalgalanma eğilimi gösterecektir. Ancak, Marx'ın açıkça belirttiği gibi, bu hareketin derecesi kapitalist gelişme düzeyine, yani sermaye ve emeğin hareketlilik derecesine bağlı olacaktır (1991: 297-8).[9]

[9] Nispeten daha fazla (daha az) sabit sermaye yatırımına ve nispeten daha yüksek (düşük) sermaye/üretim oranına sahip bir sanayide, örneğin, şirketlerin tutma eğiliminde olacağı yedek kapasite miktarlarının görece daha yüksek (düşük) olması beklenir, bu da amortisman maliyetlerinin görece daha yüksek (daha az) olmasına neden olur. Sonuç olarak, nispeten daha fazla (daha az) sabit sermaye yatırımına sahip bir sanayide sermaye hareketliliği görece daha yavaş (daha hızlı) ve daha yüksek (daha az) maliyetli olma eğiliminde olacaktır. Bu nedenle, nispeten daha fazla (daha az) sabit sermaye yatırımına sahip bir sanayide, genel kâr oranı etrafındaki kâr oranlarındaki dalgalanmaların daha düşük (daha yüksek) sıklıkta [yani. ortalama kâr oranından sapmaların nispeten daha uzun (daha kısa) bir sürede] gerçekleşmesi beklenirken, daha dar (daha geniş) bir

Yukarıda söylediklerimize ek olarak, fiyatları düzenleyenin arz ve talep arasındaki etkileşimin değil, değer yasasının kendisi olduğunu belirtmekte fayda var. Arz ve talep sadece piyasa fiyatının piyasa değerinden ne kadar ve hangi yönde uzaklaşacağını düzenlerken; bir malın hangi miktarlarda arz edileceğini ve toplumun arz edilen mallara ne kadar ödeme yapabileceğini düzenleyen ise her zaman, kendisi de değer yasası tarafından belirlenen ve "arz ve talepteki dalgalanmaların çevresinde piyasa-fiyatlarının oynamalar yapmasına yol açtığı merkezi düzenleyen" piyasa değeridir (Marx, 1991: 282 [1997: 163]).

Özetlemek gerekirse, bir bütün olarak sermayenin hareketinde rekabetin işlevini yerine getirdiği, farklı özelliklere sahip ve kendiliğinden oluşan iki süreç vardır: bir yandan rekabet, piyasa fiyatlarını ağırlık merkezi olarak işlev gören tek tip bir piyasa değeri etrafında dalgalanmaya zorlar ve bu nedenle, her bir tekil sermayenin kendi özgün üretim koşullarına sahip olması sebebiyle herhangi bir zamanda bir sanayi *içinde* farklı kâr hadleri mevcuttur; ve diğer yandan rekabet, sanayiler *arasındaki* farklı kâr oranlarını ortalama bir kâr oranına yakınsamaya zorlar, böylece eşit miktarlarda yatırılan sermaye farklı sanayilerde eşit getiriler sağlar. Böyle bir *eşitlenme* anlayışının Marksist olmayan çözümlemelerdeki *denge* kavramından kökten farklı olduğunu tekrar vurgulamalıyız; çünkü Marksist çerçevede bu hareket hiçbir zaman sabit bir noktaya ulaşmaz, aksine bir *eğilimden* başka bir şey değildir. Shaikh bu süreci *çalkantılı ara kazanç* (turbulent arbitrage) olarak adlandırır: "getiri oranlarının hiçbir zaman asla eşitlenmediği, aksine sürekli olarak birbiri etrafında dalgalandığı, devingen ve evrilen bir süreç" (1997: 394).

Bu hareketi devingen ve evrilen bir süreç yapan şey, Marksist yaklaşımın, çözümlemelerinin merkezine denge kavramını koyan iktisattaki anaakım geleneklerden ayıran en önemli özelliklerinden birini açığa çıkarır: iktisadi eyleyiciyi salt edilgen bir tepki verici olarak kavrayan anaakım anlayışının aksine, Marksist çerçevede sermayedar bu rekabet savaşını etkin olarak verir. Örneğin arz talepten daha hızlı yükselirse, sermayedar, ya sermaye girişlerini önlemek ya da daha küçük olanları saha dışında bırakmak için kârını kasten düşürebilir. Ancak ister pazardan daha büyük bir pay almayı, ister rakiplerini piyasa dışına itmeyi, isterse kendi alanına yeni sermaye yatırımını engellemeyi amaçlasın, vs., fiyat kırma stratejisini uygulamaya koyar koymaz "*diğerlerini de gitgide daha az maliyetli üretim biçimlerini uygulamaya koymaya zorlar* ... [D]aha gelişmiş ve fakat henüz herkes tarafından kullanılmaya başlanmamış üretim yöntemlerini uygulayabilen sermayedar piyasa fiyatının altında fakat kendi üretim fiyatının üzerinde satış yaparak kâr oranını artırır, *ta ki rekabet bütün bunları sıfırlayana kadar*" (Marx, 1991: 296, 338; vurgu bana aittir).

Yukarıdaki çözümlemeden üç sonuç çıkarılabilir. Her şeyden önce, Marksist çerçevede, "rekabetin temel işlevi, sermayenin ayrık hareketlerini, toplumsal bir zenginlik yaratma sisteminin üretim ve yeniden üretimini güvence altına alacak şekilde

standart sapmaya sahip olacağı [yani. farklı kâr oranlarının daha az (daha fazla) esnek olacağı] öngörülür. Bkz. Botwinick (1993: 143-6).

bütünleştirmektir" (Bryan, 1985: 77). Diğer bir deyişle, rekabet olmasaydı, sermayenin önce yeniden üretimi ve sonra birikimi için sisteme içkin bir itki de olmazdı: rekabetin *kapitalizmin iç doğası* olmasının anlamı budur. İkincisi, rekabetçi mücadelenin doğal sonucu "bir sermayedarın diğer birçok sermayedarı yerle bir etmesi" (Marx, 1977: 929), küçük ölçekli üretim birimlerinin yerini büyük ölçeklilerin alması, yatırılan her sermaye birimi için daha büyük miktarlarda çıktı üretilmesi, vb., böylece verimsiz sermayelerin sistem dışına itilmesidir. Kısacası rekabetçi *kapitalist birikimin tarihsel eğilimi tekelleşmedir*. Üçüncüsü, büyüklüğü ne olursa olsun, üretim yöntemleri tekrarlanabilir olduğu sürece, tekellerin her zaman karşısında yeni yöntemi uyarlayarak veya daha verimli olanları yaratarak mücadeleyi sürdürmeye çalışan rakipleri olacaktır; dolayısıyla *rekabet kızışacaktır*: hiçbir tekel uzun vadede ayrıcalıklı konumunu koruyamaz. Kısacası, *kapitalist birikimin bir diğer tarihsel eğilimi de tekel gücünün çözülmesidir*. Tam da bu bağlamda Marx, artan yoğunlaşma ve merkezileşme derecesi ile rekabetin ortadan kalkmadığını; tam tersine, yeni yöntemler ne kadar ustaca olursa olsun rekabetin kapıdan kovulsa daha da güçlenerek bacadan gireceğini öne sürer:

Bir sermayedarın sahaya getirebileceği üretim araçları ne kadar güçlü olursa olsun, rekabet bunları genele mâl edecektir; ve genele mâl olduğu andan itibaren sermayesinin artan üretkenliğinin sonucu ... girişeceği daha kapsamlı satış faaliyetleri yalnızca onun için değil, rakipleri için de bir ölüm kalım meselesi haline gelecek, eski mücadele yeniden başlayacak ve bu mücadele yaratılan üretim araçları ne kadar güçlüyse o kadar şiddetli cereyan edecektir (2020[1849]: 41).

Eğer kapitalizm bir anlamıyla sermaye hareketliliğinin sınırlarını genişletmekse, üretim unsurlarının yoğunlaşmış bir sanayide dağınık bir sanayiye oranla daha hareketli olacağı hatırdan çıkarılmamalıdır. Kendi büyümesiyle birlikte, büyük sermaye, birçok coğrafi bölge ve sektöre yayılarak üretim örgütlenmesini sistematikleştirebilmekte ve daha geniş bir yelpazede pazara daha yöntemli ve yoğun bir şekilde uygulayabildiği rekabetçi stratejiler aracılığıyla sabit sermaye birimleri için serbest sermaye hareketliliği koşullarını tesis edebilmekte; dahası, haberleşme ve ulaşımda sağlanan muazzam teknolojik gelişmelerle birlikte sermayesini her biçimiyle, fakat özellikle de para sermaye biçiminde, farklı üretim alanlarında daha serbestçe dolaştırabilmektedir (Clifton, 1977: 144-7). Bu son unsur, ekonomideki üretken güçlerdeki genel büyüme ve özellikle bankacılık sistemi ve kredi ilişkilerinde meydana gelen devrimlerle birleştiğinde, sadece rekabetin kızışmasına değil, aynı zamanda olası rakiplerin tekellerin gücüne daha yetkin araçlarla meydan okumasına da yol açmaktadır. Başka bir deyişle, kendini zenginleştirme ve üretken güçlerini geliştirme baskısıyla sermaye, hareketliliğinin karşısına çıkabilecek hiçbir aşılmaz engel tanımayacaktır. Tarihin en kudretli tekellerinden biri olan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (VOC) bile sonunda mali açıdan felaket bir konuma gerilemişti; "bunun nedeni, esasen diğer şirketlerden, özellikle de İngilizlerden gelen rekabetti. Şirketin Batavya'daki (eski Jakarta) Hollandalı temsilcileri ticaret ve piyasadaki devrimleri

doğru düzgün idrak edememişti bile" (Braudel, 1992b: 228).[10] VOC hiçbir şekilde istisna değildi; Standard Oil, US Steel, American Telephone & Telegraph, IBM, General Motors vd. bir zamanlar kendi pazarlarında dev olan, ancak üretim süreçlerinde gerçekleştirdikleri devrim niteliğindeki ilerlemeler sayesinde daha verimli rekabet edebilen rakipleri tarafından zamanla parçalanan en ünlü örnekler arasındadır.

Sonuç

Makalenin sonuç kısmında, yukarıdaki tespitlerimizi özetleyen 2x2 rekabet-tekel matrisi oluşturma önerisinde bulunacağız. Bu, iki türlü yapılabilir. Tablo 1, kapitalist gelişimin tarihsel aşamalara uyarlanmış sınıflandırmalarına atıfta bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında temel soru, üretim ilişkilerinin esasının kapitalist gelişimle birlikte değişip değişmediğidir. Matrisin ilk satır ve ilk sütununda gösterildiği gibi, klasik politik ekonomi ve neoklasik iktisat kapitalist gelişimin aşamalı bir süreç olmadığında uzlaşır: kapitalizmin temel esasları değişmemiştir; rekabete dayanır. İlk satır ve ikinci sütunda yer alan tekelci sermaye okulu yaklaşımının temel savı ise kapitalist gelişimin iki aşama üzerinden okunması gerektiğidir; buna göre, rekabet tekel ile aşılmıştır. Bu çerçevedeki üçüncü görüş, ikinci sütun ve ikinci satırda görülebileceği üzere, kapitalizmin tekellerle özdeşleştirilmesi gerektiğini ve dolayısıyla tanımı gereği rekabetçi olan piyasanın *karşıtı* olduğunu savunan Fernand Braudel tarafından geliştirilmiştir. Son olarak, birinci sütun ve ikinci satırda, kapitalist üretim ilişkilerinin rekabetle özdeşleştirildiği birinci çerçeveden türetilen ve kapitalist gelişimi feodal yapıların ardı ardına aşılması; ya da sermayenin hareketinin önündeki engellerin yıkılmasıyla artan kapitalistleşme süreci olarak değerlendiren bakış açısı bulunur.

Tablo 1. Kapitalist gelişimin aşamalarına ilişkin görüşler

	=> **Rekabet**	=> **Tekel**
Rekabet =>	Klasik Politik Ekonomi Neoklasik İktisat Marxist Gerçek Rekabet Kuramı	Tekelci Kapitalizm Okulu
Tekel =>	Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Artan Kapitalistleşme Süreci	Fernand Braudel'in çözümlemesi

Kapitalist gelişimi aşamalar açısından değil, fakat tarihsel eğilimleri üzerinden ele alan ikinci bir rekabet-tekel matrisi daha inşa edilebilir. Böyle bir rekabet-tekel matrisi, ancak klasik Marksist çözümlemeye başvurularak oluşturulabilmektedir; zira rekabet

[10] Burada önceki bölümlerde piyasa rekabeti anlayışını eleştirdiğim Braudel'e çarpıcı olması açısından bilerek atıf yaptım. Benzer şekilde neoklasik öğretinin kurumsallaşmasına en fazla katkı sağlayan öncü isimlerden Alfred Marshall'ın, kendi takipçileri tarafından sonradan rafa kaldırılmış "temsili şirket" kavramsallaştırmasına da başvurulabilir (bkz. Foss, 1994). Biyolojik evrim metaforuna yaslanan Marshall'a (2013: 232-268) göre de her ne kadar büyük ölçekli üretim kimi üstünlükleri beraberinde getirse de hiçbir tekel, bir yandan kendi içinde esnekliğini ve ilerlemeci güçlerini yitirmesi sorununa, öte yandan daha genç ve enerjik rakiplerinin rekabetçi baskılarına uzun süre dayanamaz, ve önünde sonunda çöküşe uğrar.

ile tekeli birbirini dışlayan zıt kutuplar olarak ele alan diğer düşünce geleneklerinin aksine, yalnızca Marksist "gerçek rekabet kuramında" bu ikisi birbirleriyle olan organik ilişkileri üzerinden ele alınmaktadır. Aşağıda görülebileceği gibi, bu çerçevede rekabet kapitalizmin iç doğası olarak anlaşılırken, tüm kapitalist ilişkileri yönetenin değer yasası olduğu kabul edilir. İlk satırın ikinci sütununda görülebileceği üzere rekabet, yani birçok sermayenin birbiriyle karşılıklı etkileşimi, sermayedarlar kendilerini yeniden üretebilmek için birikim yapmaya mecbur olduğundan, yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimlerini doğurur; başka bir deyişle, sermayedarlar diğer sermayedarlar tarafından mülksüzleştirilir. Bununla birlikte kapitalist gelişim özünde devingen ve evrilen bir süreç olduğundan, bir tekelin sahip olduğu güç ne olursa olsun, kâr fırsatlarını sömürmek isteyen diğer sermayedarların girişimleri her zaman olacaktır ve bunu ya geliştirilen yeni yöntemleri benimseyerek ya da kendi üretim yöntemlerini devrimselleştirerek gerçekleştirmeye çalışırlar. Bu çözümleme, rekabet-tekel matrisinin ilk sütununun ikinci satırında özetlenmiştir: bir tekel her zaman rekabetin sürekli baskısı altındadır ve bu süreç her zaman ilgili tekelin nihai olarak çözülmesiyle sonlanır. Son olarak, rekabetçi baskılar diğer tekellerden gelirse, bu Tablo 2'nin son satır ve son sütununda gösterildiği gibi, rekabetin kızışması anlamına gelmektedir.

Tablo 2. Kapitalist gelişimde rekabetten doğan eğilimler.

	Rekabetçi Baskılar	**Tekel**
Rekabetçi Baskılar	Kapitalizmin İç Doğası	Rekabete Bağlı Yoğunlaşma ve Merkezileşme Süreçleri
Tekel	Her Tekelin Rekabet Nedenli Nihai Çözülüşü	Rekabetin Kızışması

Sonuç olarak, ne neoklasik iktisadın, ne tekelci sermaye okulunun ne de Fernand Braudel tarafından geliştirilen perspektifin, kapitalizmin temel doğası bir yana, rekabetin gerçek anlamını kavramamıza yardımcı olabileceği düşüncesindeyiz. Ancak Marksist "gerçek rekabet" kuramı çerçevesi içinde i) rekabetin kapitalizmin iç doğası olduğunu; ii) rekabetin tekil sermayeleri yoğunlaşmaya ve merkezileşmeye zorladığını ve dolayısıyla tekellere yol açtığını; iii) rekabetin hiçbir tekelin konumunu uzun bir süre boyunca koruyamayacağını gerektirdiğini; ve iv) dev şirketlerin yükselişiyle rekabetin kaybolmadığı, tam tersine kızıştığını, anlayabiliriz.

Kaynakça

Bahçe, S., & Eres, B. (2013) "Competing paradigms of competition: evidence from the Turkish manufacturing industry", Review of Radical Political Economics, 45(2): 201-224.
Baran, P. & P. Sweezy (1966) Monopoly Capitalism: An Essay on the American Economic and Social Order, Modern Reader.
Botwinick, H. (1993) Persistent Inequalities: Wage Disparity under Capitalist Competition, New Jersey: Princeton University.
Braudel, F. (1977) Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism, Baltimore: The John Hopkins University.
Braudel, F. (1979) The Structures of Everyday Life, vol I of Civilization and Capitalism, New York: Perennial Library.
Braudel, F. (1992a) The Wheels of Commerce, Los Angeles: University of California.
Braudel, F. (1992b) The Perspective of the World, Los Angeles: University of California.

Braverman, H. (1998) Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century, NYU.
Bryan, R. (1985) "Monopoly in Marxist Method", Capital & Class, 9 (2): 72-92.
Bryan, R. (1986) "Competition and Monopoly: A Reply", Capital & Class, 10: 209-214.
Clifton, J. A. (1977) "Competition and the Evolution of the Capitalist Mode of Production", Cambridge Journal of Economics, 1: 137-151.
Darity, Jr., B. ve M. S. Lawlor (2003) "Finance and competition", Dutt, A. K. ve J. Ros (der.), Development Economics and Structuralist Macroeconomics: Essays in Honor of Lance Taylor içinde, Massachusetts: Edward Elgar, 107-135.
Dutt, A. K. (1987) "Competition, Monopoly Power and the Uniform Rate of Profit", Review of Radical Political Economics, 19: 55-72.
Dutt, A. K. (1995) "Monopoly Power and Uniform Rates of Profit: A Reply to Glick-Campbell and Dumenil-Levy", Review of Radical Political Economics, 27: 142-153.
Foss, N. J. (1994) "The biological analogy and the theory of the firm: Marshall and monopolistic competition", Journal of Economic Issues, 28(4): 1115-1136.
Foster, J. B. (1986) The Theory of Monopoly Capitalism: An Elaboration of Marxian Political Economy, New York: Monthly Review.
Foster, (2000) "Monopoly Capital at the Turn of the Millennium", Monthly Review, 51 (11): 1-18.
Glick, M. (1985) "Monopoly or Competition in the U.S. Economy?", Review of Radical Political Economics, 17: 121-127.
Glick, M. & D. A. Campbell, (1995) "Comment: Classical Competition and the Compability of Market Power and Uniform Rates of Profit", Review of Radical Political Economics, 27(2): 124-135.
Harris, D. (1988) "On the Classical Theory of Competition", Cambridge Journal of Economics, 12: 139-167.
Hilferding, R. (1981) Finance Capital: A Study Of The Latest Phase Of Capitalist Development, New York: Routledge.
Hodgson, G. M. (der) (2002) A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics: Key Concepts, Cheltenham: Edward Elgar.
Horverak, O. (1988) "Marx's View of Competition and Price Determination", History of Political Economy, 20: 275-297.
Jevons, W. S. (1879) The Theory of Political Economy, London: MacMillan.
Langlois, R., N. (der) (1990) Economics as a process: Essays in the New Institutional Economics, New York: Cambridge University.
Lenin, V.I. (1999) Imperialism: The Highest Stage of Capitalism, Chippendale: Resistance.
Mandel, E. (1975) Late Capitalism, NLB.
Marshall, A. (2013) Principles of Economics, New York: Palgrave.
Marx, K. (1902) Wage-labor and capital, New York Labor News Company.
Marx, K. (1977) Capital, Vol. 1, New York: Vintage.
Marx, K. (1991) Capital, Vol. 3, New York: Penguin.
Marx, K. (1993) Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy, New York: Penguin.
McNulty, P. (1968) "Economic Theory and the Meaning of Competition", Quarterly Journal of Economics, 82: 639-656.
Michaelides, P. and Milios, J. (2005) "Did Hilferding Influence Schumpeter?", History of Economics Review, 41: 98-125.
Ochoa, E. (1987) "On Differing Views of the Long Run: Reflections on Monopoly or Competition in the US Economy", Review of Radical Political Economics, 19: 69-74.
Oğuz, Ş. (2007) "Maddeci tarih yazımında temel tartışmalar", Praksis, 1(17): 33-56.
Özel. H. (2004) "Michal Kalecki ve Klasik-Marksist iktisadi analiz", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1): 1-22.
Sawyer, M. (1988) "Theories of Monopoly Capitalism", Journal of Economic Surveys, 2: 47-76.
Schumpeter, J. A. (1986) History of economic analysis, Routledge.
Schumpeter, J. A. (1994) Capitalism, Socialism and Democracy, New York: Routledge.
Semmler, W. (1981) "Competition, Monopoly, and Differentials of Profit Rates: Theoretical Considerations and Empirical Evidence", Review of Radical Political Economics, 13: 39-52.
Semmler, W. (1983) "Competition, Monopoly, and Differentials of Profit Rates: A Reply", Review of Radical Political Economics, 15: 92-99
Semmler, W. (1984) Competition, Monopoly, and Differential Profit Rates, New York: Columbia University.
Shaikh, A. (1978) "Political Economy and Capitalism: Notes on Dobb's Theory of Crisis", Cambridge Journal of Economics, 2(2): 233-251.
Shaikh, A. (1983) "Falling Rate of Profit", Bottomore T. (der.) A Dictionary of Marxist Thought, Oxford: Basil Blackwell.
Shaikh, A. (2008) "Competition and Industrial Rates of Return", Arestis, P. ve J. Eatwell (der.) Issues in Finance and Industry: Essays in Honour of Ajit Singh içinde, New York: Palgrave Macmillan.
Shaikh, A. (2016) Capitalism: Competition, conflict, crises, Oxford University.
Smith, T (1997) "The neoclassical and Marxian theories of technology: a comparison and critical assessment", Historical Materialism, 1: 113-133.
Sweezy, P. (1970) The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy, New York: Modern Reader.
Wallerstein, I. (1991) Unthinking Social Science, Cambridge: Polity.
Weeks, J. (1981) Capital and Exploitation, Princeton: Princeton University.
Wood, E. M. (2002) The origin of capitalism: A longer view, Verso.